

vyslána na toto ohrožené místo, o němž zřejmě polští generálové neměli tušení, a tudíž ho ani nevyužili, ani neposílili. V boji muž proti muži, který vzápětí následoval, byli necvičení Poláci přemoženi a pobiti. Příštího dne se ke ztrátám ještě přidala potupa – Švédové zahájili první z řady úspěšných útoků, zneškodnili několik kanonů tím, že do zápalníku natloukli železné čepy, a sebrali zajatce.

Spíš rozpacitě než otřeseně začali někteří Poláci celý tenhle podnik zpochybňovat – ostatně se také ukázalo nadměru obtížné zásobovat rostoucí davy bojovníků shromážděných kolem Varšavy. Jan Kazimír mluvil zachmuveně o tom, že obléhání přenechá Litevcům a potáhne k pobřeží. Nicméně válečná rada ho přehlasovala – lákalo ji znovudobytí hlavního města, jež by mělo propagační efekt – a dospěla k rozhodnutí vyčkat kontingentu těžkého dělostřelectva, pro nějž bylo posláno do Zamošče. Dělostřelectvo dorazilo po více než měsíci, někdy kolem poloviny června, a obléhání dostalo novou dynamiku.

Ve Varšavě narůstalo zoufalství, řádily nemoci, lidé pojídali plesnivý chléb a koňské maso, aby vůbec přežili, a manželky švédských důstojníků – možná i Agneta Hornová – snažně prosily, ať už se s tím skoncuje. Děla i veškeré úsilí se napřely na jižní městský val, zejména proti bráně, kterou vedla silnice na Krakov, a k ohromnému hvězdicovitému paláci, jenž byl přebudován na švédské hlavní stanoviště. Podle očekávání vyrvaly těžké koule po nějaké době v tenkém zdivu díry. A když 19. června znovu vyšlo slunce, provázal ho ryk polnic signalizující počátek dalšího útoku.

Věrní svým předsudkům i zásadám vyhýbali se polští šlechtici a jejich spolubojovníci z naverbovaného jezdeckva něčemu tak poníživému, jako je pěší boj. Místo toho opět vyslali sedláky, pacholky a jinou čeleď, zpravidla vyzbrojené pouze palicemi, kosami, vidlemi, motykami a jiným náradím rozhodně vhodnějším a účinnějším na poli orném než válečném. Nicméně to nebylo tak bláznivé, jak by se mohlo zdát, protože tou dobou řady obránců nemocemi a hladem prořídly. Na nohou zbylo pouhých pět set mužů. A ti měli pokrýt kilometry valů a korunních zdí. Proti hradbám se valila vlna lidí, nejdříve zaražená palbou od zřícené brány, ale potom vhrkla do rozstříleného paláce. Vítězové se okamžitě pustili do drancování. To ovšem poskytlo Švédům čas, aby prchli zahradami a kolem dřevěných baráček do ženského kláštera hned vedle královského zámku. V tom zmatku byl vynesena i Wittenberg, hluboce zarmoucený z téhle porážky. Po nějaké době dorazili útočníci i do kláštera a vybili obránce také tam. Zbytek obránců se teď vměstnal do varšavského Starého Města, zejména do královského zámku a jeho blízkosti – v podstatě už jen do jeho prázd-

né skořápky, protože švédští dobyvatelé dávno sebrali všechno, co mělo nějakou cenu, včetně pozlacení stěn a dveří – a za chvíli už byl i ten prudce ostřelován z lehkých kanonů a ručních střelných zbraní.

Příštího dne byl k Polákům vyslán bubeník s žádostí o příměří a vyjednávání. Všude po ulicích se válely nepohřbené mrtvoly. Jednadvacátého června podepsal Wittenberg pod hrozbou dalšího útoku kapitulaci. Hordy ozbrojených sedláků, které se bily nejvíce a také nejvíce umíraly, byly odveleny pryč, protože Varšava se měla uzavřít, aby byli měšťané uchráněni před loupáním a paláce před drancováním. Obelstění a připravení o odměnu začali venkované město, které před nedávnem osvobodili, drancovat a dokonce pobili část zajatých Švédů. Z nedostatku jiných menšin se pustili do arménských kupců a obrali je o všechno. Jeden bubeník a pár polských důstojníků, kteří se pokusili tomuhle běsnění zabránit, byli davem zabiti, a nepokoje neustaly, dokud Jan Kazimír neslibil a nerozdělil čtyřicet tisíc zlatých. Rozlíčený dav přesto Wittenberga, který se stal jakýmsi symbolem švédského útlaku Polska, málem zlynčoval. Švédští žoldnéři byli nakonec zachráněni, odvedeni do jednoho velkého paláce na jižním předměstí, kde byli zavřeni s jídlem na tři dny. Po čase bylo jim i zajatým civilistům – mezi jinými i Agnetě Hornové – dovoleno odejít k jejich lidem, kteří dosud nečinně vyčkávali u přechodu přes Bug, asi dvacet kilometrů odtud.

Zprávy o pádu Varšavy pochopitelně vyvolaly u hlavní švédské armády roztrpčení. Sám král byl rozezlen zejména hořkým epilogem kapitulace. Navzdory dohodě byl Wittenberg s jedenácti dalšími vysokými důstojníky odvezen do zajetí v Zamošci, kde on a několik dalších později zemřelo.

Na truchlení ale nebyl čas a vtírala se otázka, zda existuje možnost pomsty, protože brzy dorazily zprávy, že ruské jednotky překročily hranici švédské říše do Finska, a tak má Švédsko na krku dalšího mocného nepřítele.

Rusko útočí

V sedmnáctém století bylo to, čemu dnes říkáme Finsko, přirozenou součástí Švédska, jeho východní polovinou, a tak to bylo odnepaměti. Od raného středověku tvořily jádro říše kraje Svæland, Östergötland a pobřežní oblasti jižního a západního Finska: Satakunta, Turku (Åbo) a Uusimaa (Nyland). Voda mezi nimi fungovala tak, jak to bývá, tedy jako spojující článek. Tyto oblasti se v mnohém podobaly, od způsobu

obdělávání polí přes lidové obyčeje a způsob života až po pohled na právo a spravedlnost. V tom se také odlišovaly od okrajových území po obou stranách Botnického zálivu, které byly jiné myšlením i skutečností, vzdálené veličiny skryté či zapomenuté za ohromnými lesy. Pro lid žijící v Upplandu byly proto kraje kolem finského Ususikaupunki (Nystad), Nautali (Nådendal) nebo Turku daleko přirozenější součástí jejich světa než velmi nedostupné části Švédska jako kraje Västergötland na západě nebo Västerbotten na severu. A stejně tak cítili Finové na západě země daleko větší soudržnost s obyvateli středního švédského Södermanlandu než s lidmi v provincii Savo na východě.

Lodi, čluny a skutky neustále křižující Botnický záliv a Ålandské moře s sebou nevozily jen dehet, dřevo, kožešiny, obilí a jiné důležité zboží, ale i lidi. Od pobřeží k pobřeží nebylo tak daleko, zejména pro toho, kdo nesedlačil, a nebyl tedy připoután ke kusu země. Šlechta, která byla v myšlení čím dál kosmopolitnější a jejíž životní styl byl čím dál bližší kontinentu, často překračovala z jedné půle říše do druhé: jistá část finských aristokratických rodů, jako byli Hornové či Flemingové, se přestěhovala na švédskou pevninu a udělala skvostnou kariéru ve správním aparátu nebo ve vojsku a naopak mnoho říšsko-švédských či německých šlechticů podniklo cestu opačnou. A současně se stěhovalo mnoho finsky mluvících obyvatel na západ, do Švédska přišli lidé přinejmenším ze sto čtrnácti farností. Mnozí jen přechodně, když hledali práci na některém z větších statků, což podnikali každoročně. Jiní zůstali a žďářením lesů zpřístupnili rozsáhlá území ve středním Švédsku. V průběhu celého sedmnáctého století žila navíc značná část finsky mluvícího obyvatelstva ve Stockholmu. (Na kopci ve čtvrti Södermalmu žilo víc Finů než ve finském Oulu (Uleåborgu), Vaase (Vase) a nově založených Helsinkách, které, přestože byly zahrnuty privilegii a staly se krajským městem, dlouho nebyly víc než puntíkem na mapě. Finové měli i rozhodující slovo v řadě cechů, kupříkladu v tesařském, rybářském, pivovarnickém nebo bečvářském.

Asi stojí za to znovu zopakovat: naše moderní kategorie národních států nevystačí, pokud chceme tyhle lidi a tuhle dobu pochopit. „Švédsko“ a „Finsko“ byly pro většinu lidí pouhé vágní a nezvyklé abstrakce. Patřili sice k poddaným krále, a to je samozřejmě spojovalo skoro stejně jako luteránská víra, ale běžně se necítili jako „Švédci“ nebo „Finové“, ale jako Smålandané, Karelové, Nylandané nebo Dalarňané a podobně. Byly tu samozřejmě jazykové rozdíly, ale stejně jako se všemi ostatními kulturními svébytnostmi se s tím prostě selsky rozum vyrovnal a nikdo se tím moc nevzrušoval, což je pochopitelné

i záviděníhodné, když si uvědomíme, že se tenkrát v rámci švédské říše mluvilo dvaceti různými jazyky.*

To ovšem neznamená, že neexistovaly problémy. Finština ztrácela v průběhu sedmnáctého století půdu pod nohama. Nebyl to však výsledek nějakého clevědomého pošvédšťování, ale spíš nepředvídaný důsledek moci, nároků a důležitosti státního aparátu, jež narostly do závratné výše. Protože jazykem státní správy už dlouho byla švédština, znamenalo to také, že se švédština rozšiřovala, nesena byrokratickou přílivovou vlnou příkazů, patentů, vyhlášek, privilegií, protokolů, zákonů a rozsudků, které se valily na obyvatelstvo země, kde čtyři z pěti lidí mluvili pouze finsky. Mnozí švédsky mluvící se přizpůsobili – první finská gramatika byla právě v tomhle století sepsána švédským švédem – problémy ale mohly vzniknout, když některý z místních úředníků rozuměl finsky jen málo, nebo – a to je paradox – pokud byl naopak tak špatný ve švédštině, že si nedokázal přeložit poslední výmysly ze Stockholmu. Ale o nějaké nacionalistické kohoutí zápasy mezi švédským a finským elementem v žádném případě nešlo.

Že skutečně existovalo něco, co se jmenuje Finsko, na tom se většina lidí shodla. Ale z čeho se tohle Finsko skládá, to bylo dost mlhavé. A že mnohdy bylo těžké vnímat cokoli nad čistě geografické konstrukce, tomu je snadné porozumět, protože nezřídka byly rozdíly v rámci jedné poloviny říše podstatně větší než rozdíly mezi polovinami navzájem. Často šlo o kontrasty do očí bijící: třeba mezi pravoslavnými Rusy dole v Ingrii a nomádky Sámý nahoře v Laponsku, mezi chalupníky dobývajícími svá políčka v nepřístupné Karélii a svobodnými sedláky na hrách, otevřených polích při pobřeží kolem Turku, mezi poměrně lidnatým Savolaxem a řídcí obydleným krajem Häme, mezi uzavřenými čtvercovými statky jižního Finska a šedými usedlostmi jakoby řídcí rozhozenými v pahorkaté krajině na východě, mezi úhlednými řadovými vesnicemi na západě s rovnými pruhy lánů a osamocenými usedlostmi kolem Kaajani s jejich nepravidelnými políčky urputně vyrvanými ze smrtelného sevření temných lesních bohů.

Je však nutné poznamenat, že škuta zvaná Švédsko se plavila čím dál kolísavěji. V západní části říše se stavěly barokní paláce s bílou omítkou, financované mimo jiné penězi z finských aristokratických statků, kterým ostatně majitelé věnovali čím dál méně času a zájmu. Všechná státní obchodní politika s nepřilíš šťastným systémem měst s privilegii buď jen na vnitřní, nebo na zahraniční obchod nepřá-

* Pokud existoval jazyk použitelný v celé švédské říši, pak to byla přirozeně němčina, ne švédština.

la finským maloměstům v Botnickém zálivu ani finskému zahraničnímu obchodu jako takovému: mimo jiné vedla k tomu, že stále větší část nejdůležitějšího finského vývozního artiklu, dehtu, šla oklikou přes Stockholm. Kromě toho museli Finové draze platit za velmocenské sny svých vládců: ve srovnání s říšskou částí Švédska přispívala východní část říše neúměrně vysokým počtem odvedenců – ale ani to nevzešlo z vědomé politiky jako spíš z náhody,* což ovšem nebyla pro ženy z Vekkalaksu, Kaajani nebo Pielisjärvi, jejichž muži tleli v mělkých hrobech u Lützenu, Wolfenbüttelu nebo Brna, valná útěcha.

Už odnepaměti nacházeli švédští králové právě na východě to, co přinášelo největší rozbroje a největší naděje. Nicméně švédská cesta vzhůru k postavení evropské velmoci to změnila. Země dobyté na Dánsku a državy získané od Německa vedly k tomu, že tradiční západovýchodní osa byla najednou postavena na hlavu. I mentálně. Náhle byly vládnoucí kruhy ve Stockholmu jako posedlé září světél ze vzdálených palácových věží na kontinentu. Na jih se pokukovalo, tam se hledaly možnosti, objevovala požehnání a odhalovaly hrozby. Proto Finsko mizelo ze zřetele a kolem poloviny století se východní oblasti těšily zájmu, který lze v nejlepším případě označit za roztržitý.

Tohle ovšem není jediný důvod, proč se tolik lidí na jaře 1656 rozhodlo zavřít oči před naprosto zřejmou záležitostí, totiž že Rusko připravuje útok na Švédsko.

Příběh švédské invaze do polsko-litevského soustátí je plný ironických prvků, z nichž nejkrutější je zřejmě ten, že invaze vznikla podle všeho z naprostého nedorozumění, totiž z představy, že Švédové musejí zahájit tažení, aby zabránili Rusům proniknout až k Baltu, což by znichlo jejich *dominium maris Baltici*. Popravdě řečeno tu ale nikdy neexistoval záměr ani plán dostat se až k moři.

Na počátku století Švédsko i polsko-litevské soustátí dost nestydatě využívaly vnitřní slabosti Ruska – oně takzvané Velké smuty – a zmocnily se nemalých kusů staré ruské země. Švédské krádeže okrajových území Ingrie a Kexholmu hodně bolely, ale polské dobytí důležitého města Smolenska bylo ještě horší.** Roku 1654 se vláda v Kremlu rozhodla pro invazi do soustátí, ne však s nějakým skvělým

* Ve srovnání s Finskem náležela větší část půdy ve Švédsku šlechtě a její sedláci museli zpravidla dodávat o polovinu méně odvedenců než samostatní sedláci nebo pachtýři na korunních statcích. Nerovnováha se netýkala ani tak pěšáka jako jízdy, té bylo Finsko povinno postavit celé tři regimenty.

** Samozřejmě to souviselo i s tím, že po obsazení Smolenska vedla náhle hranice pouhých dvě stě kilometrů od Moskvy.

plánem probít se až k otevřenému moři nebo si otevřít dveře k obchodu se západem. K tomu měli o Evropu příliš malý zájem a byli příliš spokojeni s obchodováním přes Bílé moře na severu. Šlo naopak o dost prostou a nepromyšlenou chuť pomstít se. Když švédská vojska posléze pronikla do Litvy a Rusům uzmula značnou část území přímo před nosem, nemohlo to cara Alexeje nepodráždit – prostřednictvím své vlády nad Vilnem se považoval za držitele legálního práva nad celou zemí. A vědomí, že Švédové udržují tajné spojenectví s vůdcem kozáků Chmelnyckým, ho také popuzovalo. Tahle zloba ho šířala, cítil to jako otevřenou ránu. (Částečně lze za tuhle situaci poděkovat rakouským diplomatům, kteří přispěchali do Kremlu, našeptávali carovi do ouška o švéděch zlomyslné jedovatosti a začali zprostředkovávat kontakty s polským králem. To vedlo k utlumení otevřeného nepřátelství mezi Rusy a Poláky.) A když bylo v březnu 1656 zřejmé, že švédská invaze do polsko-litevského soustátí vyzněla naprázdno, nabyt car přesvědčení, že nadešel čas zaměřit zlost i kanony proti švédsku.

V mnohém se dá ruské porušení míru vlastně označit jen za nestydatý oportunismus, tolik příznačný pro velkou politiku sedmnáctého století. Když to někde zavánělo rychlým nebo laciným rozšířením vlastního území, málokterý vládce dokázal pokušení odolat. Jeden soudobý politický myslitel* působící v Rusku kupodivu popisuje právě švédy jako mistry v umění chopit se jakékoliv příležitosti – což je stylizovaný, ale nikoliv nespravedlivý popis toho, jak se Švédsko stalo z okrajového státu velmocí. Už od dobytí Estonska v roce 1561 až do třicetileté války a invaze do polsko-litevského soustátí se příživovali vládci ve Stockholmu na slabosti sousedních států a využívali veškerých slabin, které se vyskytly. Teď nadešel čas, aby Švédové okusili svou vlastní hořkou medicínu.

Přesto by byla chyba vidět ruský útok jenom jako další kolo v cyrické feudální hře s nulovým součtem. Protože pokud některý konflikt nesl opravdu stopu osvobozené války, pak to byl právě tenhle. Často se zdůrazňuje, že švédský velmocenský stát nebyl souborem potlačených, utiskovaných národů a že švédská vláda byla

* Chorvatský hlasatel panslavismu, kněz, vzdělanec a dobrodruh Juraj Križanić. Na konci padesátých let sedmnáctého století se hnán svou velkou vášní sjednotit slovanské národy pod ruskou nadvládou přestěhoval do Moskvy. Nadšení Rusů pro tuhle myšlenku však převážila podezřavost vůči jeho osobě, roku 1659 byl uvězněn a odeslán na Sibiř. Tam sepsal svou slavnou *Politiku*, kde dopodrobna diskutuje slabé postavení Ruska, jeho příčiny a případnou léčbu. K ní patří uvážené ekonomické reformy a žlučovitá nenávisť ke všemu cizáckému.

přizpůsobivá a podivuhodně tolerantní. V mnohém to souhlasí, ale existuje i významná výjimka: rusky mluvící selské obyvatelstvo v krajinách Ingrie a Kexholm. Problémem nebyl jejich jazyk, nýbrž skutečnost, že byli pravoslavní, což z nichž hned od počátku století, kdy tato území připadla Švédsku, činilo terč všemožných pokusů o obrácení na protestantskou víru. Obyvatelstvo se také hrbilo pod neúnosně těžkým ekonomickým břemenem. Navzdory tvrdým klimatickým podmínkám a bídným úrodám odváděli stejné daně jako lépe situovaní sedláci v Livonsku, ale oproti nim museli ještě platit stejné dávky jako jejich říšští stavovští bratři na dopravu osob ve službách státu, tj. poštovní a silniční daně. Navzdory přísnému zákazu uprchlo padesát tisíc sedláků do Ruska včetně části luteránských Karelů a obyvatel Savolaxu. Ti utkali před odvody a dalšími povinnostmi. Švédské úředníky to rozčilovalo, švédští velkostatkáři, kteří vlastnili v těchto dvou provinciích většinu půdy – hrabství tu měly rody Oxenstiernů a Wittenbergů, se vztekali. A tam, kde se nedařilo proud uprchlíků zastavit zákazy, snažili se situaci napravit tím, že lákali luteránské sedláky ze západu, aby obsazovali opuštěná hospodářství. Tahle politika slavila jisté úspěchy, ale zároveň vyvolávala nové rozpory.*

Není tedy nijak překvapivé, že značná část obyvatel Ingrie a Kexholmu pohlížela na ruské jednotky jako na osvoboditele, vítala je a pomáhala jim. Někteří se ani nemohli dočkat, a to doslova. Pravoslavní kněží horlivě agitovali mezi sedláky a hned v předjaří se vrátilo asi padesát uprchlíků a vydrancovalo dva statky patřící švédským úředníkům. Když první ruské jednotky překročily v úterý na počátku června řeku Lavu na jižním cípu Ladožského jezera a na útěk zahnal padesát dragounů střežících hranici, obyvatelstvo kraje bez mrknutí oka složilo slib věrnosti carovi a na důkaz své poddanosti políbilo ruský kříž. Reakce mezi švédsky a finsky mluvícím obyvatelstvem byla opačná: v samotném Finsku vyvolala zpráva o ruském vpádu vlnu paniky. Na mnoha místech utekli sedláci i s rodinami a dobytkem do lesů a dokonce i ve vzdáleném Österbottenu byl strach tak velký, že lidé prchali na člunech přes záliv do Švédska.

Jejich reakce byly možná přehnané, ale ne neodůvodněné. Finsko bylo totiž téměř bez vojska. Všechny řádné jednotky byly už dávno přepraveny do královny války v Polsku a Litvě, v zemi jich zbylo jen mizivé množství. V pevnostech podél hranic bylo všeho všudy 346

* Bylo by ale chybou nazývat tuto politiku etnickou čistkou, protože švédské úřady se naopak snažily za pomoci donucování, trestů a zákazů udržet rusky mluvící obyvatelstvo na místě a zabránit mu v útěku.

mužů a v jižním Finsku tvořilo celou ozbrojenou sílu 150 rekrutů, a ti se právě cvičili na pěšáky. V zemi nezůstala jediná válečná loď, zbrojnice zely prázdnou – předchozího jara dal Karel Gustav rozkaz k převezení všech ručních střelných zbraní z viborské zbrojnice do Rigy – mnohá opevnění se proměnila v symbol hniloby a rozkladu: ve Viborgu se na valech pásly krávy.

Proč byla připravenost k boji a obraně tak nízká a proč mnoho lidí bralo vytrvalé zvěsti o nadcházející válce s tak okázalou bezstarostností, to má pochopitelně své příčiny. Předně se dlouho přeceňovala ochrana, kterou Finsku poskytovaly bažinaté hraniční lesy Ingrie a Ladoga – jezero širší než Finský záliv. Karel Gustav, jak známo, prohlásil, že „tenhle potok Rus hned tak nepřeskočí“. A za druhé se už dlouhou dobu podceňovalo nebezpečí z východu. V očích většiny vládců bylo Rusko nanejvýš zaostalým okrajovým státem, nezajímavá nula, spíš asijská než evropská, spíš pohanská než křesťanská, spíš barská než civilizovaná. Předsudků bylo o to víc, oč míň bylo znalostí: často se mluvilo o ruské hrubosti, opilství, nespolehlivosti apod. a lidé se otřásali odporem nad homosexualitou, údajně ve vyšších ruských kruzích běžnou. Dánský král hrozil, že postaví pro ruské vyslance zvláštní budovu, protože prý smrdí tak, že je nelze ubytovat v normálním domě. I slavjanofilové museli přiznat: „Jsme ostatním národům jen pro posměch, buď nás urážejí, nebo námi povýšeně opovrhují.“ Ve Švédsku si se zájmem četli cestopisy Petra Petreia z počátku století, zvláštní směs střízlivé diskuse o bohatství Moskevského knížectví a čirých smyšlenek, například o slavných trpasličích kmenech Nové země: nejsou větší než tříleté děti a chodí vyzbrojeni rákosovými stébly, která používají na obranu své nepatrné existence před hladovými jeřáby. A všechny tyhle zkomolené hanopisy Západoevropanům znemožňovaly vnímat sice malé, ale důležité pokusy o modernizaci, k nimž skutečně docházelo a které v mnohém předčily nejisté reformy prováděné v polsko-litevském soustátí.

Nebylo to poprvé a pravděpodobně ani naposled, kdy se Švédové nechali zaslepit předsudky o Rusku. Ve Finsku se v té době s notnou dávkou improvizace stavěla obrana nebo alespoň přijatelná napodobenina téhož. Těch pár knechtů, kteří se v zemi vyskytovali, bylo v malých skupinkách odesíláno dnem i nocí směrem k hranici. Na vojnu byli povoláni sedláci, což se ovšem dělo se střídavým úspěchem, a většina z nich byla odvelena strážit pod dohledem nějaké místní stavovské osoby důležité přístupové cesty nebo uvést některou z polorozpadlých pevností pomocí horečného kopání, odhrabování a vláčení do jakžtakž použitelného stavu. Říšská rada ve Stockholmu se probudila

a s trochu opožděnou ochotou poslala prach, koule, olovo a válečné loďstvo. Jeden plukovník byl vyslán do Narvy nakoupit od měšťanů muškety, byly shromažďovány a opravovány staré a rozpadající se zbraně. U důležitých přístavů byly zbudovány šance, ve finských šérách se stavěly signální hranice. Ve Viborgu se rozdělovaly zbraně mezi studenty gymnázia a na posílení dělostřelectva bylo vypůjčeno z lodi plavící se do Španělska deset kanonů s tím, že budou na podzim nepoškozené vráceny.

Během té doby ruské jednotky svižně přeskočily potok Gustava II. Adolfa a potom se rychle přesunovaly bažinou zamořenou komáry bez ohledu na to, že ji vládci ve Stockholmu vyhlásili za neprostopnou. Nejdřív byla obklíčena hraniční pevnost střežící jižní cíp Ladožského jezera, Nöteborg. Na jezeře se objevily těžce naložené lodě, většinou s posádkami přivelených donských kozáků, z nich se v koubě z hořících předměstí, která Švédové zapálili, vylodilo vojsko, rychle obklíčilo město a začalo ostřelovat obránce na hradbách. Příštího dne napochodovala další ruská jednotka do Nyenu, nově založeného švédského města při ústí Něvy do Finského zálivu. Přistáli za světlého večera provázeni vířením bubnů a nesetkali se s žádným odporem. Město bylo poloprázdné. Po zprávě o ruském přepadu se starosta, všichni vojáci a měšťané s výjimkou devíti sebrali, skočili do lodí a odpluli s plnými plachtami pryč. Mnozí z těch, které ruští vojáci po vpádu do města potkali, byli silně podnapilí, jelikož měšťané využili příležitosti a vydrancovali uprchlíkům zásoby piva a vína. Jeden z mála ozbrojených obyvatel byl člověk, kterého přepad města zřejmě zastihl v posteli, a tak prchal s mečem v ruce a v noční košili. Ve zmatku naběhl přímo na ruskou hlídku, ale ta ho nechala běžet. Rusové vděčně sebrali sůl, železo a opuštěná děla, otevřeli sýpky a rozdělili mezi pravoslavné sedláky v kraji obilí. Potom městečko ze dřeva zapálili. Těch několik málo lidí, kteří tehdy zahynuli, přišlo o život až teď, když se pokoušeli uhasit oheň. Nakonec se hlavní část Rusů hnala dál, aby zaútočila na švédské hlídky rozestavěné na hranicích s Estonskem.

Potom byla obklíčena pevnost Kexholm tvořící jakousi závoru na severozápadním břehu Ladožského jezera. Obléhatelé zdvořile nabídli buď volný odchod, nebo vstup do ruských služeb, ale obránci si nepřipadali uvnitř pevnosti, která byla obklopena vodou, dost bezpečně. Proto nabídku s díky odmítli. Poté byli vystaveni hlučnému, ale neúčinnému bombardování z několika falkonetů a jednoho lehkého děla. A když potom Švédové vykoukli zpoza cimbuří hradeb, viděli, že se Rusové zakopávají.

Vedle těchto vojenských operací, málo dramatických a nekrvavých, propuklo v Ingrii a Kexholmu spontánní lidové povstání proti švédské vládě. Ozbrojené selské hordy přepadávaly a vypalovaly šlechtické statky, fary a luteránské kostely. Povstalci podnikali nájezdy až do Savolaxu, kde drancovali opuštěné statky, ale nepodpalovali je. Ne všichni byli jati na poslední chvíli takovým soucitem. Přesně jako vždycky za lidových povstání té doby došlo k řadě brutálních zásahů proti nevinným, kteří se rebelům připletli do cesty. Královští fojtové a luteránští duchovní byli bez velkých cavyků pobíjeni, někteří finsky a švédsky mluvící sedláci násilně obraceni na víru vzbouřenců, jiní byli odvěčeni do Ruska do jistého otroctví, další podrobeni mučení. Z deseti osob zabitých u Kerimäki severovýchodně od města Savonlinna (Nyslott) byla většina dětí. Proud šlechticů, duchovních a luteránských sedláků utíkal z provincie ven nebo se valil do pevností. A přesně jako vždycky v takových zoufalých situacích, kdy strach ohlupuje rozum, vymrštila se spirála násilí a msty. Dekret, který prohlašoval prakticky každého, kdo pomáhal Rusům, za psance, poskytl některým luteránským sedlákům potřebný důvod či záminku, aby mohli napadnout pravoslavné sousedy, páchat na nich násilí a okrádat je. Řada lidí se dopouštěla obyčejných vražd a zhářství, jiní využili příležitosti a organizovali nanejvýš soukromá loupežná tažení do vzdálených vesnic. Ani jedna strana se neštítla mučení, oba tábory popravovaly zajatce, nikdo nebyl bez viny.

A právě tady v zelených lesích mezi Finskem a Ruskem ukázala válka svou pradávnu tvář. Tady nezbylo z nádherných plánů a úžasných rozmachů strategie sedmnáctého století mnoho, tady zmizela barvitost polních bitev i jejich domnělá dramaticčnost. K vidění tu bylo málo, zbraně primitivní, bojů poskrovnu, motivy osobní, triumfy smíšné, vítězství nevalná, strach veliký, utrpení hrozné a výsledky zanedbatelné. Prostě se to podobalo tomu, co znal lid odnepaměti, od raného středověku, než nastoupil předmoderní stát se svým obrovským hladem, obrovskou ctižádostí, obrovskými armádami a obrovskými válkami, které jen polykaly, braly a šířily se, rostly a přeskakovaly jako požár v prudkém víchru.

Nejhorší panika se ve Finsku postupně uklidnila, když se ukázalo, že ruské cíle jsou stejně omezené jako ruské prostředky – jednotky, které zaútočily na Ingrii a Kexholm, neměly dohromady víc než tři a půl tisíce mužů. Fronty se krátily a obránci se soustřeďovali k několika málo symbolickým výpadům. Nejdříve u Ladožského jezera u malinkého Taipale, vypáleného za nočního přepadu, kde v plamelech zahynulo vedle značné části ruské posádky také hodně finských

měšťanů. Později u Rautusu, kde v ranní mlze na šíji mezi dvěma jezery napadla ruská jednotka švédské ležení a vyvolala jedinou skutečnou bitvu: po čtyřech hodinách neplodných útoků se Rusové stáhli a Švédové jim byli v patách. Pronásledovatelé ale museli štvanici přerušit, když Rusové asi po kilometru útek v lese zastavili a navzdory úpornému ostřelování se odmítali pohnout. K tomu ovšem přispělo i to, že selská hotovost, která tvořila valnou většinu švédských jednotek, mřila tak špatně, že kulky létaly vysoko nad hlavami protivníka. Nicméně švédský velitel byl přesto spokojen. Zmocnil se dvou set padesáti ruských mušket a čtyř korouhví. K deseti padlým na švédské straně patřil i jeden viborský student gymnázia, který se dal k vojsku na počátku června.

Vyskytly se i náznaky námořní války. Dá se sice říct, že Rusové se pokusili vzdorovat budování *dominia maris Baltici*, ovšem propast mezi takovým výrokem a skutečností může být v tomto případě dost hluboká. Díky neobvykle vysokému stavu vody vyslali Rusové v červenci z Ladožského jezera po Něvě přes Nyen do Finského zálivu padesát člunů. Tam trochu křižovali, zahnali na mělčinu jednu malou švédskou škutu ozbrojenou falkonety* a potom se radostně kolíbali Něvou zpátky poháněni zprávou, že švédské válečné loďstvo ze Stockholmu je na cestě.

A opravdu. Brzy dorazil *Zelený lovec*, třicetimetrová plachetnice vyzbrojená dvaceti děly, po jejím boku pinasky *Slavík* a *Princ dánský* a nespočet dalších lodí a menších člunů. Takle eskadra měla jen trochu problém s navigací. Jednak Rusové dost nespořádně odstranili z plavebních cest všechny značky, jednak se nikdo neodvažoval zakotvit příliš blízko pevniny, jelikož švédští námořníci měli přehnaný sklon k dezercím – takže lodě se pouštěly pouze k ostrůvkům řádně izolovaným vodou. Menší lodě se nakonec přeplavily k začouzenému a zpustošenému Nyenu a po krátkém ostřelování z malého děla se rychle obrátily pryč. Hlad po úspěchu, slávě či obojím brzy proměnil tuhle příhodu v ohromnou námořní bitvu, kde vítězní Švédové potopili šestatřicet ruských lodí.

Víc se nestalo. Ruský vpád do Finska vzbudil malou nebo vůbec žádnou pozornost, jelikož byl zakrátko zastíněn událostmi na jiných válečných frontách. Nejdřív přišla zpráva, jíž se švédští politikové obávali nejvíc – totiž že se dala do pohybu stotisícová ruská armáda

* Tuhle zanedbatelnou příhodu proměnili nacionalisticky ladění ruští historikové později ve „skvostné vítězství, jedno z prvních v ruské historii námořního vítěnictví“.

a rychlostí ledovce se spouští dolů po Dvině směrem na Rigu a pobřeží. A potom se začalo vzrušeně mluvit o velké bitvě před Varšavou, která trvala tři dny.

Jinou ironií byla skutečnost, že ruský hlavní útok směřoval při invazi do Finska proti jedinému bodu, který byl na útok opravdu dobře připraven, totiž na Nöteborg. Ze všech pevností byla právě tahle jedinou z mála, která zůstala v dobrém stavu a byla náležitě zásobena a vybavená posádkou. A navíc ji chránil prudký vodní tok. Rusům naopak chybělo těžké dělostřelectvo na ostřelování a prolomení hradeb, a tak se museli spokojit s hloubením zákopů, výhrůžně manévrovat a smutně koukat, jak se jejich malorážní koule odrážejí od vysokých kamenných hradeb Nöteborgu jako pingpongové míčky. A čekat a čekat a čekat. Přesně podle bezútešného protokolu obléhací války.

Týdny ubíhaly a měnily se v měsíce. K podzimku začal mít ruský velitel, jinak činorodý a nápaditý chlapík jménem Pjotr Poťomkin, větší potíže s vlastními jednotkami než s obleženými, kteří zpravidla jen přihlíželi, jak protivníci pochodují sem a tam, vpřed a vzad, hloubí zákopy a stavějí mosty. V narůstajícím chladu rostla i ruská dezerce a část zběhů „krutě zacházela se všemi sedláky bez rozdílu“. Pak zamrzla voda, což znamenalo, že pevnost bude pro švédské záchranné jednotky snadno dostupná. V pondělí 17. listopadu strhli Rusové poslední opevnění, rozbili pár lodí zamrzlých do ledu a vydali se na východ. Pětiměsíční obléhání skončilo.

Nahoře u Kexholmu probíhalo obléhání s větší fantazií a horlivostí než dole u Nöteborgu a město bylo brzy obklopeno celým řetězcem flancí. I tady se útočníci potýkali s nedostatkem těžkých děl, ale brzy zjistili, že je nesmyslné oťukávat hradby, a místo toho stříleli do pevnosti žhavé koule a ty opakovaně zažehávaly požáry, mimo jiné se jim podařilo zapálit kostel a jedno skladiště. Proti pevnosti obehnané vodou vysílali také lodě se sudy hořícího dehtu v naději, že podpálí některé stavení, ale lodi narážely do zátarasů, které lid za mzdu „vyplácenou v pálenice“ navršil na březích. Stejným způsobem vyslali i útočné jednotky, ale ty pokropila sprška střel z vysokých pevnostních hradeb a byly nuceny se s nepořízenou a jistě navíc s nespočtem mrtvých obrátit.

Ruská činorodost ale velitele pevnosti, jistého Olofa Bengtssona, zuervozňovala čím dál víc. Snažil se obranu usilovně upevnit. Mimo jiné dal otevřít vězení, pustil sedm vězňů – většinou odsouzených za zabití – dal jim zbraně a vyslal je nahoru na hradby. Koncem srpna

odeslal hysterický dopis do Viborgu, kde sděloval, že pevnost neudrží déle než týden. To samozřejmě vyburcovalo muže, který byl od července jmenován vrchním velitelem ve Finsku. Sedmatřicetiletý Gustav Adolf Lewenhaupt byl klidný, nebyrokratický a schopný voják, který se za pouhých třináct let vyšvihl od kapitána na polního maršálka. Tento statečný a chladnokrevný muž bojoval mimo jiné v krvavé bitvě u Breitenfeldu roku 1642 a velení regimentu tehdy převzal poté, co všichni ostatní velitelé padli. Z bojiště byl odnesen zdánlivě mrtvý, krvácel ze sedmnácti ran. Na portrétu se divák setká s bledým bezcitným pohledem pod zdobnou parukou s dlouhými lokýnkami. Hned jak se do Viborgu vrátil z průzkumu hlídky s hloučky zajatců, nařídil zajaté muže zabít. Napříště postačilo přivést jediného živého. Od té doby pokaždé, když oddíly vzaly v bojích kolem Kexholmu zajatce, všechny pověsily.

Koncem srpna vyrazil Lewenhaupt se sborem na záchranu Kexholmu. Vyslal jednotky proti jedné z ruských šancí, která přehrazovala cestu, ale tříhodinový útok skončil tím, že se zkrvavené zbytky švédských jednotek v kouři ze střelného prachu stáhly zpátky. Tou dobou už padl mimo jiné velitel jednotky plukovník Olof Lagercrantz a na zemi zůstalo ležet šedesát mužů posádky, mrtví či ranění. A ještě ke všemu útočníci ve zmatku málem přišli o prapor. V poslední chvíli ho zachránil chlapec, který sloužil jako bubeník. V noci ale otřesení Rusové šanci opustili, což znamenalo, že cesta do pevnosti je otevřená. Lewenhaupt bezohledně tlačil dál, nechal přivléct po mizerných cestách až z Viborgu pár těžkých kanonů. Jimi bombardoval další ruské šance tak dlouho, dokud děla nepukla, jedno na čtyři kusy, druhé vedví. Bez dělostřelectva byla malá naděje, že zakopané Rusy porazí, a Lewenhaupt se musel spokojit s evakuací žen, dětí a boje neschopných mužů z pevnosti, a současně ji zásobil dobyt看em a četnými pěšáky.

Deset ruských zajatců, kteří byli chyceni v průběhu obléhání, bylo odvedeno do švédského tábora a zabito. Jeden zajatý písař byl na přímý Lewenhauptův rozkaz mučen, a když odmítl prozradit jakékoliv informace, byl pověšen. Potom odpochoval Lewenhauptův oddíl pryč. Vydal se k Nyenu – nebo spíš k místu, kde kdysi Nyen ležel, protože město bylo srovnáno se zemí. Toto místo bylo znovu zabráno a zdá se, že ještě rychleji opuštěno, protože když před ním shromáždil několik silných jednotek, ukázalo se, že je liduprázdné.

O několik týdnů později vzdali Rusové i obléhání Kexholmu. Strhli opevnění a zapálili ležení. Než odpochovali, zavřeli do dřevěného baráku šest finských zajatců a zaživa je upálili, aby se pomstili za

Lewenhauptovy násilnosti. Ruské jednotky potom zvolna a systematicky ustupovaly z kexholmského kraje. A s nimi šla velká část sedláků, kteří jim dříve poskytli aktivní či pasivní podporu – 4107 rodin v této provincii před časem přísahalo carovi věrnost. A tady stojíme před poslední hořkou ironií. Celé to začalo jako válka za osvobození pravoslavných sedláků od švédského útisku v téhle staré ruské zemi, a skončilo tím, že se kraj vyliadnil a opustily ho právě ty skupiny obyvatelstva, které měly být zachráněny.

Hlava v červené sametové skříňce

Až do poslední chvíle se švédská vláda v Pobaltí snažila udržet s Rusy mír. A nejen to.

Už od doby, kdy se do Litvy nahrnulo vojsko Magnuse Gabriela De la Gardie a postavilo se do cesty carské armádě, docházelo – jak se dalo čekat – mezi Švédy a Rusy k třenicím a srážkám. Postoj Karla Gustava byl zřejmý. Válku s Ruskem nechtěl. Polské tažení pozřelo vše, co bylo švédsko schopné dát dohromady v podobě vojska i peněz. De la Gardie si s hořkostí uvědomoval, jak prachbídňá obrana je v baltských provinciích. I z těch byly staženy prvotřídní polní jednotky. I tam se rozpadala po celá léta míru a finančního strádání řada pevností. Šance u Kirchholmu se sesunula a hrozila zřícením. Významné hraniční pevnosti Kokenhusen spadla věž. Městské hradby kolem Dorpatu (Tartu) se po letech špatné údržby a do očí bijící nedbalosti nakláněly. A jako v případě mnoha dalších majetků švédského státu v Pobaltí byl zámek Neuhausen – důležitá hraniční pevnost – darován šlechtickému rodu, který s typickou feudální bezstarostností nechal pevnost spadnout úplně a chátrání ještě uspišil tím, že dal ze zdí vyrvat železné svory. A všude kolem byly posádky tak prořídle a zbídačelé, že nedostály pomalu ani potřebám míru, natož požadavkům války. Jeden vysoký švédský velitel shrnul situaci následovně:

Mnohý venkovan má lepší dveře na svém statku než koruna ve svých pevnostech, jak jsem shledal. Ve Švédsku byly na papíře předloženy velké plány a výkresy, nic z toho však nebylo vykonáno. Vojáci chodí téměř nazí a bosí, za devět měsíců dostali jediný měsíční žold.

A tak švédští vládci a diplomaté už delší dobu mluvili s carem a jeho lidmi nebývale vlídnými hlasy. Moc to nepomohlo.

Velké pompézní poselstvo vyslané do Moskvy bylo přijato zdvořile, ale ke svému překvapení a zlosti vyslanci brzy zjistili, že sedí v base, a tam také dva roky zůstali. Zakrátko dorazil k De la Gardiemu z východu proud zpráv o válečných přípravách, zbrojení a výhrůžných pohybech vojsk. Od konce zimy roku 1656 teplota na hranicích stále stoupala. Sedláci prchali na východ a zámožnější Rusové na švédském území balili drahocennosti a utíkali pryč. Ozbrojené bandy nejasného původu podnikaly vpády do pobaltských oblastí a rabovaly v luteránských kostelech, agitátoři a šířitelé poplašných zpráv vnášeli mezi lid v hraničních provinciích nepokoj nebo naopak naději. Švédské jednotky v zimních leženích byly ze strany Rusů vystaveny hrozbám a občas i přímým útokům.

Zdá se, že strach z války s Ruskem dohnal De la Gardieho k tomu, že se u něj zbožné přání stalo otcem myšlenky. Přestože v polovině dubna měl jasné důkazy, že ruský útok na sebe nedá dlouho čekat, spoléhal stále spíš na to, v co doufal, než na to, co viděl a slyšel. Takže když ho v červnu stihla vzrušená depeše z Narvy, v níž stálo, že se menší ruské jednotky přelévají přes estonskou hranici, stavěl se k tomu docela skepticky. Ještě po měsíci, kdy už byl vpád potvrzen i se všemi trapnými podrobnostmi, poručil švédským jednotkám v Pobaltí, ať zůstanou v klidu a pokoji. Je možné, že car ani ve skutečnosti k útoku povel nedal a že to celé je vlastně jen důsledkem soukromé iniciativy. *Pia desideria*.

Ale tak tomu nebylo. Ruská invaze postupovala už od dubna. Nejdříve byl zahájen útok proti Finsku, ale ten od počátku car i jeho generálové považovali za vedlejší záležitost. Všechny ruské naděje a veškerá bojová síla byla napřena do Livonska. Útok byl naplánován ve dvou hlavních liniích, které odpovídaly dvěma tradičním přístupovým cestám z východu. Za prvé měla ruská armáda vtrhnout k pobřeží podél toku Dviny a cílem byla Riga. Za druhé měl menší armádní sbor pochodovat ještě dalších sto padesát kilometrů dál na sever průsmykem, který příroda a geologické procesy vytvořily mezi Čudským jezerem a rozlehlými neprostupnými lesy, mokřady a pahorkatinou, jež se táhla od údolí Dviny na jihu podél celé hranice. Jeho cílem bylo obchodní a univerzitní město Dorpat.

V době, kdy se ruské jednotky shromažďovaly a lid buďto očekával, nebo se děsil chvíle, až cesty oschnou a pastviny se dostatečně zazelenají, probíhalo v baltských pevnostech horečné a silně opožděné zbrojení. Ať už se o nepraktickém a vojensky málo nadaném De la Gardiem i jeho sklonu nechat se obloudit zbožným přáním tvrdí cokoli,

toho jara se skutečně upřímně snažil posílit obranu. Pro jeho vlastní pověst a bohužel i pro baltská města je škoda, že to musel být právě on, kdo měl za několik málo měsíců napravit dlouhá léta nedbalosti. Úkol měl o to nevděčnější a obtížnější, že se nemohl spoléhat ani na pomoc ze Stockholmu a civilní obyvatelstvo nevykazovalo žádné velké nadšení, když se mělo pustit do toho zbrklého projektu. Nemálo z nich by návrat Livonska pod nenáročnou vládu polského krále uvítalo, někteří sympatizovali s Rusy a převážná část se stavěla k bouři, k níž se na horizontu schylovalo, vyčkávavě nebo pochybovačně. Jak vojáci, tak nakomandovaní sedláci ze staveb v hrozivém množství dezertovali, a dokonce i měšťané se chovali váhavě, nakvašeně nebo odmítavě.

Jedním z mála míst, kde se pracovalo se značným a viditelným úspěchem, byla Riga. Několik tisíc vojáků, měšťanů a zajatých litevských sedláků tam od dubna doplňovalo vnější hradby na obranu předměstí. Bohužel ale neměli dost děl ani lidí, aby tohle nové protáhle obranné zařízení obsadili. To ovšem nijak příliš neznepokojovalo ty, kdo tvrdošíjně požadovali vybudování hradeb, totiž nejbohatší měšťané. Důvod k tomu měli poměrně dost nestydatý. Jednoduše si přáli, aby vojáci, jejich obránci, nebydli uvnitř městských hradeb a nezpůsobovali jim výdaje. Takhle je budou moci odsunout do dřevěných baráček na předměstí. De la Gardie nepatřil k těm, kdo dokážou odmítnout. Na to byl moc slabý a navíc se upnul k bezpečnosti vlastního rezidenčního města. Vůbec ho nezajímalo, že tyhle lehkomyšlné a nepraktické stavební práce ukrádají lidi i materiál z míst, kde by jich bylo zapotřebí víc.

Přesně jako ve Finsku o měsíc dřív přerušila tohle horečné záplatování a vyspravování zpráva, že hranici překročily silné ruské jednotky. Začalo to trochu váhavě. Jednoho dne na začátku července se objevil kozácký oddíl u Neuhausenu, jehož chabé hradby neměly ani železné svory, pevnosti, jež alespoň teoreticky měla přehrazovat široký úval jižně od Čudského jezera. Kozáci v poklidu sehnali dohromady dobytek na pastvě kolem hradu, aniž by se dali vyvést z míry ostřelováním ze čtyř lehkých kanonů. Jediná polní jednotka v této části Livonska, zhruba čtyři sta jezdců pod velením generálmajora Streiffa, byla spěšně vyslána k hradu. Zde se jí podařilo překvapit sedm kozáckých švadrón přímo v jejich ležení a po krátké šarvátce je vypudila pryč. O několik dní později ale dorazil celý ruský sbor, kolem patnácti tisíc mužů – pěšáci i jezdecko s množstvím děl. V následujících dnech se Streiffův oddíl stahoval hlouběji a hlouběji do země pokryté letní zelení a statečně, nicméně dost beznadějně se pouštěl do šarvátek s valíci se ruskými jednotkami. U říčky Aa (Gauja) přišli silně zatlačovaní Švédci o značnou

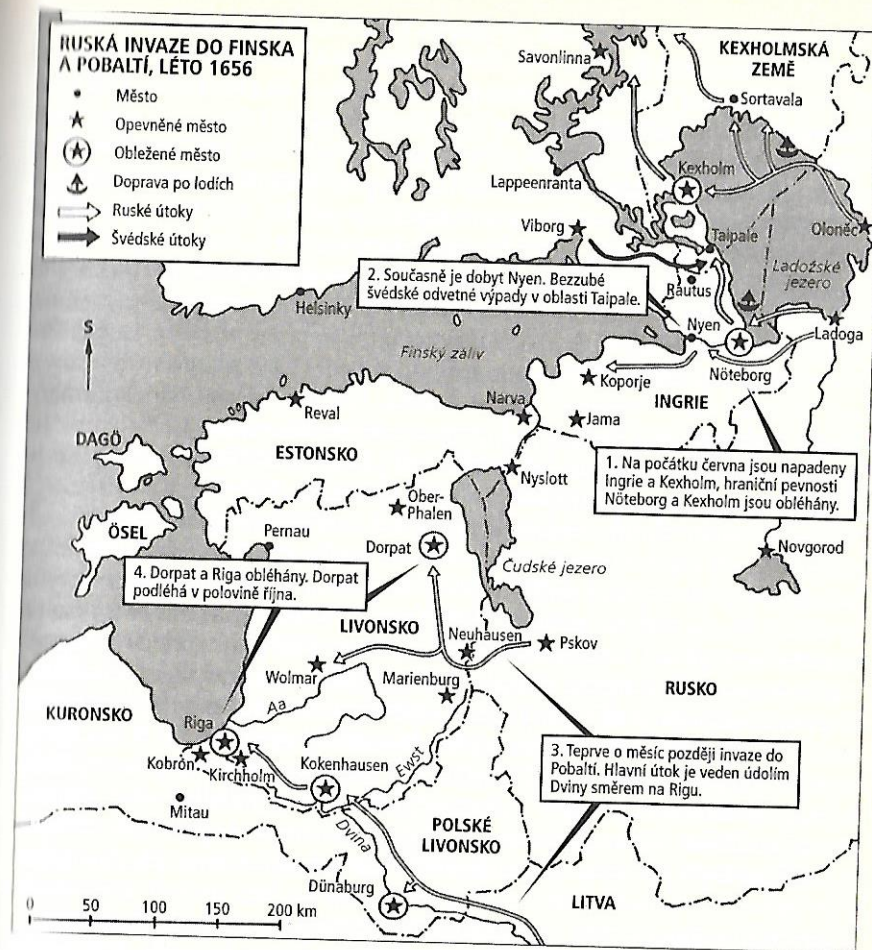

část trénu, avšak zbylých tři sta padesát mužů se vzchopilo k zoufalému protiútok. Navzdory všem předpokladům a se ztrátou pouhých šesti mužů se jim podařilo v úzkém průsmyku protivníka odrazit. Ukořistili devět korouhví a jednoho zajatce. Mezi padlými Rusy ležel i jejich velitel, plukovník. V srpnu se téhle zbědované jednotce podařilo uniknout a ukrýt se v opevněném Wolmaru (Valmiera).

Mezitím pochodovala hlavní část ruské armády dál v podstatě nechráněnou zemí přímo na Dorpat. Neuhausen kapituloval bez boje zhruba padesát vojáků posádky rozpadlé pevnosti pomýšlení na boj moc nelákalo a přinutili svého postaršího a slabého velitele k vyjednávání: všichni přešli do služeb protivníka. Ruské pustošení pokračovalo. Mimo jiné vypálili statek Wasula v severním Livonsku. Jeho majitel Georg Stiernhielm právě prchl s rodinou a knihami do Revalu (Talinn). V noci na 28. července mohli dorpatští spatřit z hradeb, jak tenkou letní tmou prosvěcují plameny stovek ohňů. Rusové pálili všechny osady v okruhu desítek kilometrů.

Hlavní ruská armáda se dala do pohybu dolů po proudu Dviny teprve 4. července, kdy k čekajícím jednotkám dorazil car. Kolem poloviny měsíce dospěla ta těžká masa lidí, zvířat, vozů a děl k Dünaburgu – závoře na řece. Pokud si Švédové mysleli, že tam se armáda zastaví, zažili zklamání, protože vojsko tu nechalo jen silný osmitisícový oddíl a bezprodlení potom pokračovalo k pobřeží. I v těchto končinách se vyskytoval švédský jízdní oddíl pod velením generálmajora Henrika von Thurna. Čítal pouhých patnáct set kavaléristů a pět set dragounů, tedy ve srovnání s ruskou převahou o síle zhruba sto tisíc vojáků směšně malou jednotku. Thurnův oddíl pustil z hlavy jakékoliv myšlenky na pomoc posádce Dünaburgu a místo toho začal pomalu za neustálých šarvátek s ruským předvojem ustupovat po proudu řeky. Neměl ani nejmenší možnost tuhle potopu zastavit. Když ruská armáda na začátku srpna dorazila k další významné pevnosti na Dvině, Kokenhausenu (Koknese), nechal Thurn a jeho muži i tuto pevnost a její obránce jejich očekávanému osudu – po bojích, následkem nemoci a přesunů čítala pouhých sedm set jezdců. Rozklížená a demoralizovaná švédská jednotka stále ustupovala dál a dál směrem k Rize a nepřetržitě se střetávala s pronásledovateli.

Pro lidi žijící v údolí Dviny se švédský ústup stal děsivým zážitkem. De la Gardie dal Thurnovi příkaz zemi vyplenit, aby Rusům znemožnil získávat nezbytné zdroje. To byl ostatně ve válce sedmnáctého století skoro samozřejmý krok, přestože mívá ten paradoxní důsledek, že lidé nezřídka trpěli víc činností vlastních obránců než cizích

útočníků. Nicméně to, co se v průběhu několika letních týdnů vyvíjelo v lidskou katastrofu téměř starozákonních rozměrů, byla skutečnost, že také ruská vojska, evidentně spíš instinktivně než plánovitě, během svého vpádu pustošila. Takže nejdříve se dostavili Thurnovi unavení a štvaní muži a zapálili, nač přišli. Pak se přičinili jejich pronásledovatelé a zažehli to, co náhodou zůstalo stát. A navíc se to celé odehrálo v době žní, což situaci nijak nepomohlo: když sedláci uprchli do lesů, úroda na polích shnila.

Mezitím zesílil ruský tlak na obklíčený Dünaburg a Kokenhausen. Dünaburg byl vzat ztečí na začátku srpna. Předchozí útoky vyšly

nazmar, obránci ze vzdoru vystavili na hradbách ukořistěné ruské prapory. Ale právě toho dne ostřelovali útočníci pevnost žhavými koulemi. Jedna z nich zapálila sklad sena a plameny se rozšířily na okolní domy. Když byli vojáci z hradeb přivoláni na pomoc, aby hasili oheň, Rusové šikovně využili příležitost a přes téměř vydlidněné valy se nahrnuli dovnitř. Než by se velitel pevnosti, jistý Johan Willichman, vydal živý, vrhl se s praporem v rukou do plamenů. Toho dne Bůh v Dünaburgu zavřel oči. Všichni muži v městečku byli pobiti.

Rovněž v Kokenhausenu svádělo beznadějný boj tři sta chlapů. Muselo jim být jasné, že jsou ztraceni. (Už před obklíčením vyjádřil velitel v jednom dopise De la Gardiemu pochybnost, zda lze rozpadlou pevnost ubránit.) Přesto si neodpustili kruté gesto a trubači vyslanému ke hradbám s výzvou, aby se vzdali, ustřelili hlavu. Rusové odpověděli řádným obléháním, což lze ostatně považovat za jakousi krutou lichotku, když uvážíme, jak málo bylo obránců. Útočníci kupodivu přivlekli velké množství těžkého dělostřelectva a krátce nato už začal město i hradby zvolna rozemílat proud dunících, svištících a bzučících projektilů. Brzy zrána 14. srpna se postavily ruské útočné jednotky k boji. Car slíbil rubl každému, kdo se útoku zúčastní, a deset rublů tomu, kdo na valech první vztyčí prapor. Dvě nesnesitelné hodiny obránci vytrvávali a odráželi hemžící se dav útočníků – ti všichni měli na levé paži bílou pásku jako poznávací znamení, což bylo v tradičně zmatečných bojích zblízka víc než nutné opatření. Jenže Rusové stále mohli proti začouzeným a mrtvolami posetým průrvám v hradbách vysílat čerstvé, odpočaté jednotky, a tudíž se dal čekat jen jediný výsledek: Švédové, kteří nakonec přežili, se stáhli k městskému hradu, ležícímu stranou na skále. (Ve zmatku buď zapomněli, nebo se prostě nedostali k tomu, aby odpálili ohromnou minu, kterou právě pro takový okamžik připravili.) Podařilo se jim dostat se dovnitř a zavřít za sebou bránu, ale pak zjistili, že už tam jiným vchodem proniklo množství ozbrojených mužů s bílou páskou na paži. (Při následující potyčce byli všichni obránci zabiti. Jediným zajatcem byl velitel, ale ten byl tak těžce zraněn, když běžel uličkou nahoru k zámku, že po čtyřech hodinách zemřel. K padlým nepatřili jen švédští vojáci, ale také civilisté, mezi nimi i patnáct žen a dvacet dětí.)

Pak se carská armáda pustila ztěžka dál, k nepokojně vyčkávající Rize. Ve hře bylo mnoho. Padne-li Riga, je Livonsko v podstatě ztraceno.

Devatenáctého srpna se objevily na plochých zalesněných písčiny pahorcích východně od města první ruské jednotky. Okamžitě se pustily do malého švédského jízdního oddílu, který v oblasti hlídkoval. Jedním z těch, kdo boj zpozoroval, byl Thurn, který okamžitě

vyjel se třiceti muži Švédům na pomoc. De la Gardie to se svým štábem sledoval na dálku a usoudil, že Thurnova odvaha značně převyšuje jeho soudnost. Nasadil trubače i ordonance, aby splašeného velitele jízdy zastavili a obrátili zpátky. Pozdě. Thurn se v čele své malé jednotky vrhl proti Rusům, vystřelil z pistolí a potom se do protivníků pustil mečem. Výsledek byl předem daný. Švédská jednotka se stáhla k Rize, ale malou Thurnovu skupinku pozřel rumraj dunících kopyt a zahnutých šavlí. Z třiceti jezdců se vrátili tři. Jeden z nich utrpěl čtrnáct ran. Thurn mezi nimi nebyl. V noci vyslali Švédové hlídku na průzkum bitevního pole. Našli a přinesli jeho tělo. Bez hlavy.

Během následujících dnů se na okolních písčiny pahorcích houlovalo stále víc Rusů. Dvaadvacátého srpna byl zahájen útok.

Nahoře v Dorpatu se obléhání vyvíjelo podle plánu a protokolu. Když se blížilo ruské vojsko, zapálily švédské jednotky předměstí a stáhly se za hradby. Nebylo jich mnoho. Posádku tvořilo dvě stě dvacet pěšáků, z toho padesát nemocných, sto špatně vyzbrojených jezdců, dvě stě ozbrojených měšťanů a patnáct dělostřelců. Evidentně to nemohlo stačit, zejména když uvážíme, že útočníků tou dobou bylo odhadem kolem dvanácti tisíc. Situaci opět zavinily podivné priority De la Gardieho. Převážnou část vojska i prostředků, které navzdory všemu v Pobaltí ještě zbyly, si velkoryse přisvojil a umístil do rezidenčního města Rigy, ostatní města se musela spokojit s drobtý. Ovšem v zásadě byl za tuhle situaci zodpovědný Karel Gustav, protože ten z říše odvolal všechno vojsko pro své dobrodružství dole v Polsku. Možná že to De la Gardie nevymyslel tak docela špatně. Riga byla klíčem k Livonsku. Nicméně zůstává skutečností, že tímhle způsobem odsoudil celou řadu malých, izolovaných posádek k zániku v nesmyslných zdržovacích bojích.

Obyvatelé Dorpatu zřejmě shledali, že jsou vydáni všanc a boj může skončit jen jedním způsobem. Měšťané se do obrany zapojovali jen neochotně. Když je švédské úřady vyzvaly, ať pošlou své ženy a děti pracovat na budování městských hradeb, vzbudilo to nelibost, protože jim připadalo, že musejí dít víc než rodiny vojáků, povolané na stejnou práci. Tyhle vnitřní rozpory došly tak daleko, že nejvyšší švédský velitel dal nevpurnější a nejdřívější členy městské rady zavřít do šatlavy.

A obléhatelé tlačili víc a víc. Město bylo bombardováno těžkými děly dovezenými až z Pskova a ruští vojáci postupovali zákopy blíž a blíž k rozstříleným hradbám. Přesto obránci i nadále odmítali nabídky ke kapitulaci, protože pořád doufali v pomoc zvenčí. Jejich zoufalé volání vyústilo v jedinou malou záchrannou expedici, ta ale nepřišla

od jihu z Rigy, nýbrž od severu z Revalu. Jednotka se nacházela nějakých deset kilometrů od sužovaného města a silným ruským útvarem byla zahánána zpět.

Týdny ubíhaly. Šířila se nespokojenost a rozladění, a to i mezi vojáky, kteří museli koukat na to, jak jejich nemocní a ranění druzi umírají následkem špatné péče. Bez střelného prachu a bez naděje, s pouhými sto čtyřiceti vojáky ještě schopnými postavit se na nohy nakonec dorpatská posádka v polovině října kapitulovala. To, co z ní zbylo, smělo odpochodovat za všech poct a ještě si s sebou směli odvléct dva lehké kanony. Část švédské jízdy nicméně zůstala a přešla do ruských služeb. Měšťanstvu byla přislíbena všechna bývalá práva a svobody a to poté cara vděčně uznalo za nového pána. Totéž udělali i sedláci v okolí Dorpatu, nalákáni z lesů sliby o půdě a dobrém zacházení.

Na zámku v Ober-Pahleu (Pölotsamaa) padesát kilometrů severozápadně od Dorpatu ležela jedna švédská posádka, ale při zprávě o pádu Dorpatu vojáci v podzimní tmě prchli a nakonec tam zbyl pouze kapitán a tři či čtyři z jeho mužů. Muži potopili děla do studně a sami pak zmizeli. Místní sedláci prorazili bránu do opuštěné pevnosti, sebrali proviant a prázdný vojenský příbytek zapálili.

Vypadalo to, že švédská vláda v Livonsku se hroutí.

Ruské obléhání Rigy začalo okázalým švédským přehmatem.

Navzdory zdravému rozumu a výzvám svých vojenských poradců nechal De la Gardie vnější opevnění obsazená. Nicméně bylo možné pozorovat známky toho, že Rusové nezahájí obléhání ve vší patřičné pomalosti, ale že připravují proti řídce obsazeným valům zteč. To De la Gardieho uvedlo do pohybu a začal okamžitě z vnějších valů, které byly vystavěny s takovou námahou a obtížemi, stahovat vojsko. V noční tmě se ovšem kvapná a špatně připravená operace brzy zvrhla v chaos a nepořádek. Ve zmatku bylo zapomenuto na několik drahocenných kanonů, a co bylo ještě horší, nikdo si neudělal čas na záchranu značných zásob proviantu a píce, navezených do předměstí. Všechno bylo bez užitku zmařeno, když prchající na ústupu domy zapálili. Jen vzhledem k chvatu a také s ohledem na protestující měšťany nebylo vypáleno všechno, a když příštího dne carovi vojáci vtrhli přes prázdné valy dovnitř na předměstí, pořád ještě tam stály domy i ohrady, které jim mohly posloužit jako přístřeší. Rusové okamžitě začali směrem k širokým městským hradbám hloubit zákopy.

Útok byl veden proti dvěma místům. Proti hradní rezidenci De la Gardieho, ležící na západním okraji města jako miniaturní pevnost, se probíjelo sedm regimentů. Zbytek infanterie kopal zákopy směrem

k velké Jakubské baště na východním břehu řeky. Jejich děla se soustředila do pěti baterií v prázdných zahradách a na vypálených pozemcích. S jejich pomocí rozpoutali mohutné bombardování valů samotného města.

Nebe se otevřelo a dolů se snášel déšť projektilů – nejen koule a granáty, ale i kameny. Ruský dělostřelecký park byl obdivuhodně moderní, obsahoval jak těžké kanony a moždíře, tak tenkostěnnou variantu moždířů, která se měla později proslavit pod jménem *pierrier*. Ty byly obzvlášť vhodné k vystřelování kamenů. Vešly se do nich na dvě kolečka kamenů, které byly vystřelovány přesně jako granáty v prudce zakřivené dráze vysoko do vzduchu a pak se zřítily k zemi o tři sta metrů dál. Tahle mračna padajících kamenů o velikosti pěsti neměla na pevnostní hradby pražádný účinek, ale díky své síle – zabíjely se snadno patnáct centimetrů do země – a účinnosti ohrožovaly obránce příkrčené za předprsní na vršku pevnostních hradeb. Pro obléhatele měl *pierrier* ještě tu výhodu, že munice byla nestydatě laciná ve srovnání s drahými výbušnými granáty do moždířů, které byly navíc pomalé při nabíjení a nespolehlivé.

Granáty do moždířů byly duté koule z litiny, které se před odpálením napěchovaly střelným prachem a pak se do nich kladivem natloukla válcovitá zápalná roura ze dřeva. Ta obsahovala pomalý prach a odhoření od vršku dolů trvalo řádně spočítaný počet vteřin – v zásadě dobu odpovídající nejdelší střele. Po odstranění voskové vodotěsné pečeti se okamžik před odpálením zapálila roura. Cílem bylo, aby vystřelený granát vybuchl v okamžiku dopadu, popřípadě o chvíli dřív. Moždíře – v našich očích asi nejvíc připomínají ohromné železné květináče – byly většinou namířené v úhlu pětáctýřiceti stupňů, což znamenalo, že délka střelné dráhy se řídila velikostí nálože prachu, jež měla projektil vystřelit. Zkušený dělostřelec, který se naučil odměřovat nálož, dokázal tyhle stvůry s neuvěřitelnou přesností zaměřit. (Byla i pomalejší metoda, a to zmenšovat postupně nálož, až dosáhla do správné délky.) Ale největší problém spočíval v zápalné rourě. Když se zmenšil dostřel, byl prostě a jednoduše kousek dřevěné trubice odříznut. Je zcela zřejmé, že z něčeho takového se přesná věda stát nemohla, a tudíž předčasné nebo opožděné exploze byly dost běžnou věcí. Skoro na všech obrazech obléhání můžeme vidět granáty vybuchující vysoko ve vzduchu v úžasných, ale neúčinných oblacích ohně a kouře.

V sedmnáctém století se dost experimentovalo s dělostřeleckými vynálezy a o něco později se jeden německý biskup proslavil vynálezem mimořádně drsného moždířového projektilu zvaného *carcass*. Byl

to ohromný dutý předmět ve tvaru žaludu, naplněný prachem, sírou, ledkem a smolou a určený především k zakládání požárů. (Ještě ke všemu byl vyzbrojen ručními granáty a nabitými hlavními pistolí, aby odstrašil každého, kdo by se pokoušel sršící oheň uhasit.) Tahle drahá a z balistického hlediska hodně vrtošivá věčička se ale nikdy netěšila větší přízni jednoduše a prostě proto, že většina vojevůdců i nadále raději používala k založení ohně rozžhavené železné koule. Rozžhavená koule byla poměrně laciná záležitost a metoda vyžadovala vlastně jen oheň, rošt a pořádné kleště. A jak se ukázalo třeba u Kexholmu nebo Dünaburgu, pro dřevěné domky byly takové střely nebezpečné a fungovaly. Rychlé ohnivé projektily se nezdálo, že by se dost hluboko do domu a dokázaly často rozpoutat neuhasitelné požáry.

Dnešnímu čtenáři posuzujícímu tehdejší rozkvět dělostřeleckého vynálezectví je asi dobré připomenout, že většinou byly výsledkem téhle činnosti ryze teroristické zbraně, určené k zavražďování a zabíjení civilního obyvatelstva obleženého města. To je jedna ze spojnic mezi násilnickým sedmnáctým stoletím a násilnickým dvacátým stoletím. Obležení vojáci bývali ve svých přibližovacích zákopech vystavováni utrpení a zátěži, jež se velmi podobaly tomu, co prožívali ve střeleckých zákopech vojáci za první světové války. Obyvatelstvo obleženého města ale bývalo vystavováno dělostřeleckým útokům, které svým cílem, intenzitou a hrůzami připomínají teror a bombardování druhé světové války. A přesně jako o tři sta let později šlo o to pokořit u civilního obyvatelstva vůli k odporu.

Obyčejní muži, ženy a děti nebyli nahoru na valy pouštěni, takže pro ně bylo takovéhle ostřelování přinejlepším zvukovou kulisou. Slyšeli tvrdé a ostré třesky kanonů s dlouhou hlavní, po nich následovala krátká a tlumená žuchnutí, kdy se koule buď odrážely od ploché země, nebo se přímo zabořily do valu či zdiva. Ozývalo se duté hromobití moždíře nebo pierrieru, doprovázené v druhém případě rachotem dopadajících kamenů, v prvním případě ohlušujícím burácením explodujícího granátu, nezdálo, že by se předznamenáno praskavým třetí vým zvukem projektilu dopadajícího na střechu nebo rachotícího větvi stromu – a v následujících vteřinách: opožděný řinkot, cinkot, sypání rozbitého skla, padajících střešních tašek a létajících třísek a úlomků dřeva.

Od 23. srpna se tyhle zvuky staly pro obyvatele Rigy všedností. Dunění bylo slyšet na desítky kilometrů daleko. Bombardovalo se ve dne v noci, za světla i za tmy, den za dnem. Jednoho obzvlášť těžkého dne zasáhlo město celých sedmnáct set střel. A po nejtěžších granátech a ohnivých koulích vážících až pětaset kilogramů se dalo

po šesti týdnech obléhání napočítat 1875 zásahů. Tyhle projektily byly samozřejmě ze všech nejobávanější. Velký svatopetrský kostel stál dost blízko hradeb a hned zpočátku obléhání vyhnaly explodující granáty preláta i věřící z velké mše a celé následující tři týdny nebylo možné v kostele sloužit. Mnoho z největších a nejhonosnějších řízkých domů bylo zasaženo a k velkým škodám došlo hlavně na Jakubské, Písečné a Peitowské ulici. Někdy proletěl projektil skrz naskrz všemi podlažními, cestou zabil pět až deset lidí a nakonec explodoval ve sklepě. Jeden granát zasáhl dům jakéhosi Petra Weichmanna, vysypal okna, zařízení rozmetal na kousky a zabil chlapce, který si v klidu četl. Jiný přiletěl do salonu, kde se shromáždilo několik šlechticů, vybuchl, dvě ženy zabil a třetí oderval náramky. Granáty vybuchovaly i venku na ulicích a nechávaly za sebou úděsné scény: lidé i zvířata vejpůl, rozervaní na kusy nebo proměnění v ulepené útržky svalů, šlach, kostí a chrupavek. (Dohromady bylo zabito sto lidí.) Sílu exploze naznačuje příhoda, kdy se po dopadnutí granátu na Johannovu ulici ztratil vůl. Když ho majitelka, jakási paní Meyerschenová, začala shánět, našla půlku zdechliny na střeše sousedního domu. Zbytek včetně střev byl objeven daleko později ve větvích stromů a na střeších domů o kus dál. Nicméně nedostatky v odlévání, nabíjení a zapalování zachránily mnoho lidí před jistou smrtí. Jeden muž seděl doma v komůrce, když mu náhle mezi nohama detonoval projektil, a přestože ho to vyhodilo vysoko do vzduchu, obešel se incident bez vážnějších zranění. Jeden malý chlapeček spal, když vybuchl granát a vyhodil ho o patro výš. Byl nalezen celý a zdravý.

Pro obyvatele Rigy nebral tenhle děs konce, ale zkušenější vojáci venku na valech pozorovali, že ruské obléhání pohání spíš verva než um. Jednotlivé baterie střelily o sto šest bez jakékoliv koordinace a zjevně bez plánu. Střelba se zaměřovala tu na ten cíl, tu na jiný. Občas se bušilo do valů, jindy do věží, někdy na město a občas na všechno najednou. Rusové sice horečně hloubili v písečné půdě předměstských zahrad přibližovací a ostřelovací zákopy, ale všechno se to provádělo s nápadnou pomalostí a nešikovností. (Palba z hradeb a ze zámku byla naopak přesná a mohutná: do počátku října vystřelili švédští kanonýři třiatřicet tisíc střel.) Nejzávažnější ovšem bylo, že Rusové nepodnikli žádný opravdový pokus dobýt vysoké šance na opačném břehu Dviny, které střežily provoz na řece. To znamenalo, že Riga nebyla vlastně nikdy odříznuta od okolního světa, část obyvatelstva bylo možné evakuovat – kupříkladu De la Gardie poslal svou manželku do Stockholmu a přední měšťané posílali své ženy do Lübecku – a ze švédských a německých přístavů připlouvala munice,

proviant a čerství vojáci. Proto taky nikdy nenastal nedostatek potravin. Problém s pící pro dobytek byl vyřešen radikálně: jízdní koně byli nahnáni do přístavu a utopeni.*

Obránci se ulehčením pozorovali, že carská armáda není tak docela velká, jak se předpokládalo. Vojsko obléhající Rigu tvořila pestrá směsice donských kozáků, ostrostřelců, dobrovolníků, bojarů, naverbovaných Poláků i německých a skotských žoldněrů, jejichž společná síla dosahovala dohromady zhruba pětatřiceti tisíc mužů – tedy nijak zanedbatelný protivník, ale zdaleka se nejednalo o sto tisíc vojáků, jak se zpočátku proslýchalo.** A kromě toho sil pomalu a jistě ubývalo jednak následkem dezerce, jednak následkem moru, který v ohromném špinavém ruském táboře za písčítými pahorky propukl.

Obránci Rigy se také řídili běžnými pravidly a narušovali ruské obléhací práce nesčetnými výpady a útoky. Zabíjeli dělníky, zapalovali lodě, zneškodňovali děla, ničili zásoby, kradli dobytek. Rusové ale přesto mořili město statečně a tvrdošijně dál a tvářili se, že podniknou generální útok. Jednoho dne zazněla polnice a před rozstřílenými baštami se objevil jakýsi ruský plukovník.*** Byl vpuštěn dovnitř a předal dopis, kterým byli obránci výhrůžně vyzváni ke kapitulaci. Bud jako výraz dobré vůle, nebo aby podtrhl vážnost situace, odevzdal plukovník darem červenou sametovou skříňku. Když ji Švédí otevřeli, našli rozkládající se Thurnovu hlavu.

Koncem září obránci pozorovali, že ruská palba zvolna ustává a síť přibližovacích a ostřelovacích zákopů na předměstí nenarůstá. Po Dvíně odplouvaly lodě naložené těžkými kanony. Rusové se stahovali.

Ráno 2. října 1656 byl proveden velkolepý útok proti ruskému obležení na východním břehu řeky. Řížská měšťanská hotovost se v boji vyznamenala nevídanou disciplínou na rozdíl od řádných vojáků, kteří se pustili při první příležitosti za kořisti. (Útočná jednotka se vrátila zpátky, ale dvanáct z nich tam omylem zapomněla.) Nejbližší přibližovací zákopy byly vyčištěny, velký muniční sklad byl vyhozen do povětří, bylo ukořistěno sedmnáct korouhví a hodně zajatců

* Samozřejmě nepřicházelo v úvahu je porazit. Porazit koně bylo za prvé v sedmnáctém století považováno za neštěstí. Za druhé koňské maso nikdo nejedl, a tudíž se na to hledělo zhruba se stejným odporem, jako se dnes díváme na konzumaci krysího masa.

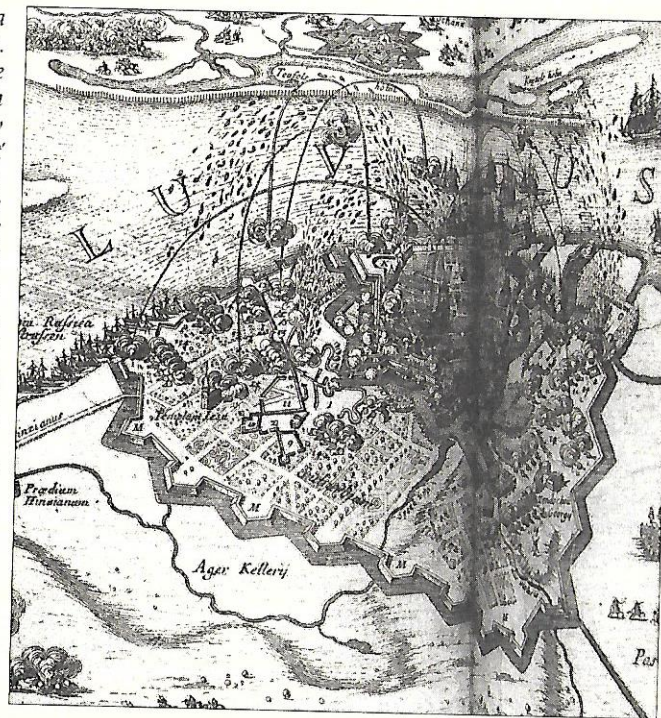
** Suma sto tisíc možná zahrnovala celou armádu, vojáky i civilisty, kteří vždy s armádou putovali a jichž bylo pokaždé velmi mnoho.

*** Jmenoval se von Wissen a pouhé dvě hodiny po této události byl během švédského útoku zajat a později zastřelen, prý omylem.

mezi nimi i těžce zraněný ruský plukovník, který požádal o lok kořalky a potom zemřel.

Tou dobou už car tábor opustil. Neúspěch sváděl na zradu bojarů, na mizerné rady od tchána, na špatný odhad hloubky řížských vodních příkopů, na kozáckou vzpouru – což nebyla pravda – na tatarský nájezd na Rusko – také chyba – na příchod velké záchranné švédské armády – i to se v nejlepším případě přepočítal –, mluvil o znameních nevěstících nic dobrého – ikonu se svatým Mikulášem rozmetala švédská kule – a o tom, jak ho opakovaně trápí zlé sny. Skutečný důvod byl zřejmě prostší. Mnohá knížata v sedmnáctém století zjistila, že je daleko snazší velkou armádu postavit, než ji uživit. V průběhu třicetileté války bylo podstatně víc vojsk poraženo spíš nedostatečným zásobováním než nepřítelem. Carovo početné vojsko nejenže vstoupilo do zpusťované země, ale ještě k devastaci přispělo, a tím jen posílilo vlastní zásobovací problémy. A pak se ještě ke všemu objevil mor. Za šest týdnů od konce srpna zemřelo na čtrnáct tisíc ruských vojáků jako ubozí psi, z velké většiny hladu a na nemoci.

Obležení Rigy na podzim 1656. Vzduchem létají ve vysokých obloucích granáty a pierriery vystřelují dešť kamení. Pod písmenem B vidíme kostel sv. Petra, který byl značně poškozen ostřelováním, vpravo nahoře zámek (Arx Regia), rezidenci vřikavého De la Gardieho, a na druhé straně řeky pevnůstku Kobrun. Za největší chybu oblehání můžeme asi považovat to, že ji obránci neuchránili před Rusy.

Následující dny byla Riga vystavena zuřivému ostřelování. Ruské dělostřelectvo se snažilo vystřelit veškerou svou municí. Pátého října spatřili vojáci z hradeb, jak Rusové zapalují vlastní vzdálený tábor, boudy a stanoviště baterií, které si na předměstích postavili. A potom zbrkle odpochovali pryč.* Když se švédské jednotky stahovaly opatrně z Rigy do ještě kouřících postavení, nacházely opuštěné kanony, zásoby, náradí a stovky rozbitých mušket a karabin. Od hráze unášel proud prázdné lodě. Dvacet kilometrů od města byla nalezena zakopaná dvě nejtěžší děla, jiná byla jen svržena do řeky. A všude byly vidět třísky, cáry a harampádí, všední věci, jež po sobě zanechává jakákoliv velká porážka, zbytky donedávna velké armády, zpustošené nadutostí svého knížete a nesnesitelnou váhou vlastní hmoty. Zatímco mnozí monarchové na západě se pomalu, za pomoci promazaných a pružných státních aparátů, snažili přemostit prastarou propast mezi tím, co vládcové dělat chtějí, a tím, co dělat mohou, pro vládce v Kremlu byla tahle propast pořád ještě nápadně veliká. Dotud. Ale zároveň vpád ukázal, že vychloubavá švédská síla je vlastně jen zdáním a její pověst neporazitelnosti jen přelud a šalba. Dotud.

Nezdařené obléhání Rigy bylo bezpochyby důkazem nově probuzených ambicí. A jako všechny porážky po sobě zanechalo ponaučení a chuť pomstít se.

*„Už dlouho se vlast nenacházela
v tak nebezpečné situaci.“*

Ruský vpád do Finska a Pobaltí vzbudil ve švédském hlavním stanu jen malou pozornost. Může to vypadat divně, když vezmeme v úvahu, že Finsko bylo starou součástí švédské koruny a Pobaltí svým způsobem hospodářskou základnou celého velmocenského panství.

Co se Finska týče, omezila se aktivita Karla Gustava na několik dobře míněných, ale samozřejmých rad, na které by přišel i obyčejný poručík – třeba aby se dohlédlo, ať je v pevnostech dostatek jídla. V dopisech také prozradil dost trapnou neznalost základních faktů z finského zeměpisu. Nešlo ale rozhodně o to nechat zemi záměrně na pospas jejímu osudu, spíše to byla jako obvykle bezmyšlenkovitá

* De la Gardie, který v průběhu šestitýdenních bojů nápadně ztrácel důvěru ve šťastný konec a byl lehce zraněn, když v jeho blízkosti explodoval sud s prachem, se brzy znovu vzchopil a získal zpět svou vyrovnanost a příslovečnou výmluvnost a ruské obléhání odbyl jako „čestné vězení“.

nedbalost. V otázce Pobaltí prokázal trochu víc starostlivosti a upřímně se snažil vyslat záchrannou expedici, o níž De la Gardie žádonil a již se dovolával. Ale nakonec svůj vyhlášený temperament projevil jen jednou, a to když stále stísněnější a nervóznější De la Gardie využil svého švagrovského postavení k opatrné kritice královské válečné politiky. Je skutečně rozumné, aby se „král vzdal Livonska ve prospěch nejistých dobytelských plánů“, ptal se De la Gardie. Tohle zpochybnění – o němž se jistě šeptalo tuhle i tamhle, v armádě i civilní správě – Karla Gustava popudilo a zavrčel tak, že se to doneslo až do Rigy. A obratem, pro člověka postrádajícího rozumné argumenty příznačně, pokáral svého nešťastného švagra za jeho bývalé neúspěchy v úřadu správce říšské pokladny:

Nemohli jsme všechno zde jen tak nechat být pouze proto, že Rus se pustil do útoku, nýbrž jedno se muselo dovést do konce a druhé se nesmělo připustit. Pokud byste byli Vy a další, kdo jste se dříve starali o prostředky říše, zabránili plýtvání a naopak ho nepodporovali, měli bychom v tomto neočekávaném případě pevnější půdu pod nohama.

De la Gardie byl posléze zbaven velení.

Nesoustředěný zájem Karla Gustava vycházel samozřejmě z velkošvédské mentality, která se vytvořila po úspěšném závěru třicetileté války a stockholmské vládce zaslepila: spíš se zaměřovali na to, co se dá dobýt dole na kontinentu, než na to, co je třeba hájit doma. A nakonec šlo o to, že král se nechal strhnout rychlým a nečekaným vývojem v Polsku. Kolem poloviny července tam byla atmosféra hustá a uabitá. Všechno nasvědčovalo tomu, že dojde k velkému, rozhodujícímu měření sil.

Od té doby, co zpráva o kapitulaci Varšavy udělala čáru přes rozpočet všem plánům na rychlou záchranu města, shromáždila švédská armáda své síly do tábora u Nového Dvora a tam netrpělivě přešlapovala jako kockovitá šelma před skokem. V několika vlnách se dostavili nově získaní švédští spojenci, Braniboři. Nejdřív jezdecko, po nějaké době pěšáci a dělostřelectvo, větší část precizně sestaveného devítitisícového vojska. A s nimi přijel i sám kurfiřt Fridrich Vilém, pevně rozhodnut nenechat ani své zájmy, ani s námahou vybudované regimenty přijít nazmar.

Pozice Fridricha Viléma by se dala označit za delikátní. Rozhodnutí vstoupit do války na švédské straně bylo mezi poddanými hodně nepopulární, jelikož ti převážně sympatizovali s polským králem.

(Nálada v knížecím Prusku byla tak výbušná, že mu připadalo nutné nechat na pobřeží šest tisíc mužů, a mimoto dokonce nařídil pracovat na opevnění na ochranu Königsbergu před nespokojenými měšťany.) Velmi dbal na to, aby za sebou nikde úplně nezabouchl dveře, a proto nepřerušil ani diplomatické vztahy s Poláky. Na počátku července se pokusil zprostředkovat mezi Švédskem a polsko-litevskou unií mír. Karel Gustav byl ale tou dobou víc než jindy upnut na to, aby rozhodnutí padlo mečem, a proto ho čerstvě probuzený pacifismus Fridricha Viléma znepokojoval a popuzoval. Ale to ani nebylo zapotřebí, protože opakované švédské neúspěchy posílily ego Jana Kazimíra a pohled na početné a vítězné vojsko mu dodával důvěru. A tak i on pohrdavě odbyl tápavé diplomatické pokusy a rovněž se rozhodl spoléhat se na zbraně – celé polsko-litevské vojsko se proto zdržovalo kolem hlavního města. I on se chtěl pustit do nepřítele, jakmile dorazí posily. Čekal na spojence, jehož jméno obracelo lidi na útěk: na Tatary. (Opojený pomyšlením na nadcházející triumfy odbyl Jan Kazimír Czarnieckého radu, ať se proboha do tohoto tažení vůbec nepouští.)

Ale pak tomu náhoda chtěla, že obě strany své kýžené posily dostaly zhruba ve stejnou dobu, a tak se obě současně, pozdě večer 17. července 1656, daly do pohybu, aby protivníka překvapily. Střet armád, plánů a nadějí, jenž se odehrál na sluncem rozehřátých písčitých pahorcích na východním břehu Visly, se do dějin zapsal jako třídenní bitva u Varšavy. Polsko-litevská armáda byla na pohled ohromná, zejména když se k ní připojili Tataři. Mluvilo se vzrušeně nebo s něhou v hlase o 170 000 až 200 000 mužů, ale ve skutečnosti šlo zřejmě o čtyřicet tisíc, což jistě budilo úctu, bereme-li v úvahu, že protivník čítal pouhých osmnáct tisíc. Ve zmatku na počátku bitvy, když se obě vojska srazila, hrozilo nebezpečí, že se mezi Švédy a Branibory rozpoutá panika. První večer, když generálové se smutkem v očích zachmuřeně hloubali nad mapami a nad budoucností, kdosi naprosto vážně vyzval švédského krále, ať využije tmy a zachrání aspoň sám sebe, armádu ať nechá svému osudu.

Karel Gustav s přehledem odbyl rady i obavy. Věren svému hráckému temperamentu se rozhodl znovu všechno vsadit na jednu kartu. Odmítl plány na útěk i na ústup. Místo toho prosadil rozhodnutí bojovat proti nepříteli, jenž byl v té chvíli podstatně silnější. Příští den se nesl ve znamení krutého soupeření mezi lidskou masou a bojovou technikou. Poučeno od Warky bylo vojsko Karla Gustava dobře vyzbrojeno děly. Poláci znovu a znovu útočili starým navyklym způsobem – s křikem, v pestrých barvách a těsném sevření, a stejně starým navyklym způsobem byli vítáni třeskotem koulí, broků a železa

Pak se opakovaně obraceli k ústupu v prořídých a rozervaných útvarcích. Zajatci se nebrali. Karel Gustav se sám účastnil boje v předních řadách a v jedné chvíli byl málem usmrčen, když se na něj v bílém oblaku střelného prachu vrhl jeden husar.

Vyvrcholení nesouvislých útoků přišlo kolem čtvrté hodiny v sobotu odpoledne, kdy frustrovaný Jan Kazimír vyslal na ztěk to nejlepší a nejskvotnější, co polsko-litevské soustátí mělo: těžké husary. Tohle oslnivé zjevení se řítilo jako lavina na levé švédské křídlo, ale i oni byli rozstříleni na padrť řadami burácivých kanonů z protější strany bitevního pole. Po tomto nevyrovnaném měření sil mezi posledními evropskými středověkými rytíři a zřejmě první moderní armádou na světě bylo o bitvě prakticky rozhodnuto. Boje třetího dne to jen potvrdily. Hned dopoledne začala polsko-litevská armáda opouštět mrtvolami poseté pole a pahorky a kolem nedělního poledne bylo po všem.*

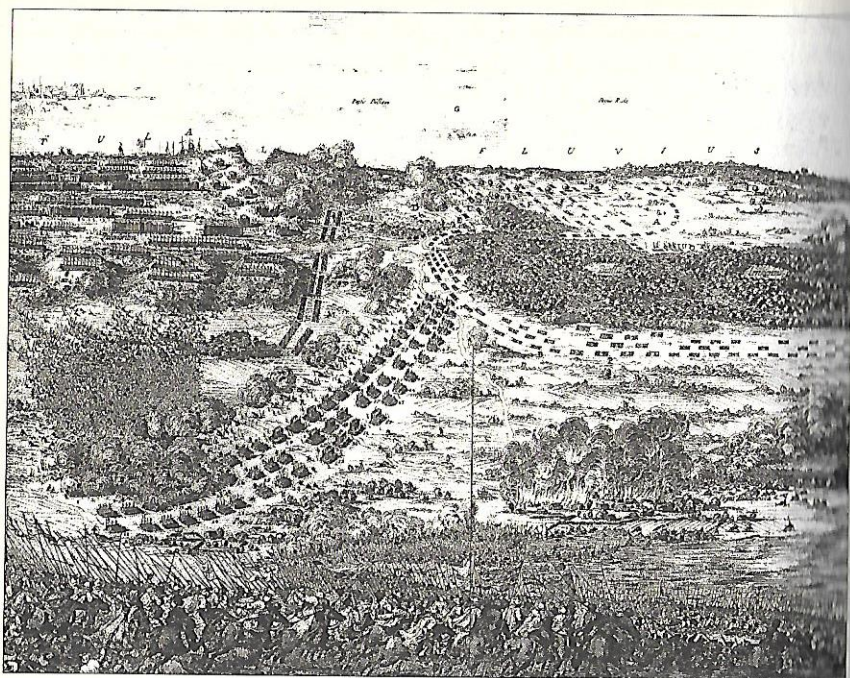
Vojáci byli u konce sil, za čtyři dny se ani pořádně nevyspali, ani nedostali najíst. K večeru se švédsko-braniborské vojsko utábořilo u Visly. Karel Gustav, kurfiřt a nejvyšší generálové se shromáždili v jednom klášteře na předměstí Praga a oslavovali vítězství, „načež se při tympánech a bubnech až do večera veselili“. (Současně švédští vojáci jako určitou formu pomsty za zimní vzpoury, za bitvu, za vlastní utrpení nebo prostě jen proto, že neuměli skončit se zabíjením, povraždili sedláky, na které narazili na předměstí.) Že je skutečně co slavít, se potvrdilo o půlnoci, kdy se objevil polský trubač a oznámil, že Varšava se bez boje vzdala. Pět dní poté odešla armáda z východního břehu páchnoucího mrtvolami, překročila Vislu po opraveném pontonovém mostě a poté vpochodovala do polského hlavního města. Plundrovat se začalo okamžitě. Jeden císařský diplomat ve městě hlásal, že braniborští vojáci jsou nejhorší, ti „lítí psi“ kradou všechno: brali lilem boty, otevírali hroby a okrádali mrtvolky, vpadli do prázdného královského zámku a vyrvali dlaždice z podlahy, protože jinak tam už nic cenného nezbylo.

Zídkakdy svět viděl větší a bezobsažnější triumf.

Protože vítězství u Varšavy odhalilo zase jednou již dříve zmíněný paradox, který z polsko-litevského soustátí dělal zemi tak snadno přemožitelnou, ale tak obtížně ovladatelnou, neboť postrádala centrum a hierarchii rozvětvenou jako nervový systém, který naopak mělo švédsko, kde tělo neomylně zahynulo, když byla utáta hlava. Jelikož

* Čtenář postrádající detailní popis tohoto klání nalezne chybějící v úvodní kapitole *Nepokojných let*.

„Vyvrcholení nesouvislých útoků přišlo kolem čtvrté hodiny v sobotu odpoledne, kdy frustrovaný Jan Kazimír vyslal na ztěžto nejlepší a nejskvostnější, co polsko-litevské soustátí mělo: těžké husary. Tohle oslnivé zjevení se řítilo jako lavina na levé švédské křídlo, ale i oni byli rozstřílení na padrl řadami burácivých kanonů z protější strany bitevního pole.“ Tuto scénu vidíme v levé části rytiny, jež zachycuje boje druhého dne tří denní bitvy u Varšavy.

v téhle amorfní říši neexistovala jen jediná moc, nic nepomohlo napřít váhu a zlost k jednomu těžišti, protože člověk okamžitě zjistil, že se na jiném místě objevila nová moc a vybublala nová hrozba. A jako zřejmou paralelu k tomu všemu si ještě Švédové uvědomili, že ona nedisciplinovaná lehkost, jež bývala největší slabostí polských bojových sil a činila z nich tak snadnou kořist pro moderní bojové jednotky, z nich dělala také skoro nezničitelného nepřítele. U Varšavy byl nakonec podán důkaz, že Švédové dokáží rozprášit všechno, co proti nim Poláci a Litevci vyšlou, ale zároveň se také prokázalo, že ani za příznivých okolností, jako byly tyhle, je nemohou porazit jednou provždy. Protože pouhých pár dnů po bitvě se rozprášené polsko-litevské

vojsko znovu shromáždilo zhruba sto dvacet kilometrů jihovýchodně od Varšavy na východním břehu Visly.*

Pro vyčerpanou a čím dál zoufalejší armádu nepřicházel v úvahu žádný větší odpočinek. Hned 29. července se vydala dál. Dlouhý pás lidí, zvířat a vozů se kroutil štavnatou zelení, znovu v honbě za těžko polapitelným nepřítelem.

Jedním z těch, kdo se bitvy zúčastnili, byl i přeběhlík Skot Patrik Gordon. Do jaké míry se bil proti svým bývalým bratrům ve zbraní, není jisté. Zřejmě většinu bojů viděl zdálky, shora z kláštera. Ve zmatku po bitvě se ještě s několika cizinci v polských uniformách pustil na západ, ale hned pár desítek kilometrů za Varšavou je dostihli Braniborci. Po krátkém vězení se setkal s vysokým skotským důstojníkem ve švédské armádě, který ho vyslechl v angličtině a dal povel, aby ho pustili. Dostal koně, zbraň a úkol sehnat nové lidi do gardového oddílu skotského důstojníka. Takže po další změně armády a pána bez bázně a hany se Gordon vrátil do Varšavy s novým úkolem.

Švédské a braniborské jednotky se pustily společně na jih, jelikož tam se měl nacházet Jan Kazimír se zbytkem vojska. Podle zvyku se Karel Gustav ujal velení shromážděného jezdeckta – pro jistotu posílen šesti kanony – zatímco kurfiřt se svým švédským poradcem a hlídačem Wranglem jel v závěsu s pěšáky a dělostřelectvem. Králův velký jízdní sbor dusal zprudka letním vedrem, přebrodil Pilicu a 2. srpna se vřítel do Radomi. A tam čekal tuhle operaci rázný a trapný konec.

Karla Gustava totiž zastihla zpráva od infanterie, která právě dorazila k Pilici. Až sem si kurfiřt dokázal představit, že povede svá vojska. Dál ne. (Polské državy, které mu byly v poslední dohodě přislíbeny, si zajistil a pokračovat dál na jih by prospívalo pouze zájmům švédského krále, ne jeho vlastním. A navíc by to neprospělo tajným nabídkám, které nepřestával posílat Janu Kazimírovi.) Takže se vzepřel. Pokračovat bez Braniborů nedávalo smysl. Tvořili v podstatě půlku vojska.

Oba spojence táhly odpočátku každého na jinou stranu nejen rozdílné cíle. Byla to i otázka temperamentu. Opatrnému, důkladnému a chladně vypočítavému kurfiřtovi bylo samozřejmě zatěžko táhnout v páru s impulzivním, nápaditým a opovážlivým Švédem. Karel Gustav byl v první řadě voják a byl přesvědčen, že s mečem se dá dělat všechno, možná jenom spát na něm ne. Kurfiřt byl spíš státník než polní velitel a měl trochu realističtější představu o tom, čeho se dá

* Jediný efekt byl politického rázu: vítězství nepovzbudilo k boji švédské nepřátele jinde v Evropě, jako bylo třeba vrtošivé Dánsko.

ozbrojenou mocí v polsko-litevském soustátí dosáhnout. Švédský král funěl netrpělivostí, aby už zatočil se shromážděným vojskem Jana Kazimíra, které se teď usadilo na protějším břehu Visly kolem Lublinu, a vrátil se zpátky, aby kurfiřta přemluvil. Ten odmítal, jelikož to „může vojsko jen vyčerpat a pronásledovat nepřítele nepovede k žádnému užitku“.

Podle Omara ibn Chatáby jsou čtyři věci, které se nikdy nevrátí zpět: vystřelený šíp, vyřčené slovo, prožitý život a promeškaná příležitost. Šlo tady o promarněnou příležitost? S největší pravděpodobností ne. V průběhu předjaří se Švédové poučili, jak se mohou takovéhle hrdinské a nepromyšlené dostihy na východ vyvinout – a nepomohlo ani to, že začaly za těch nejlákavějších a nejpříznivějších znamení. Bouřkové mraky se dál černaly na severu i na západě. Holandské válečné lodě prothly blokádu Gdaňsku, nikdo netušil, co podnikne Dánsko, císař v dědičných zemích pokračoval ve zbrojení. Rakousko se velmi dobře mohlo stát příštím švédským nepřítelem.

Obavy narůstaly i ve Švédsku, které zůstalo víceméně bez vojenské ochrany. Jednou toho léta vyvolala ve Stockholmu paniku zpráva, že kolem Trosy ve fjordu Mörköfjärden proplula nepřátelská loď, zvěsti o tom, že se holandské válečnictvo vylodilo u Södertälje, přiměly sedláky ke zbrojení a válečky svolávající lid do zbraně se rozletěly po Norrköpingu i Nyköpingu. A ještě ke všemu se odštěpky velkého nepřátelského vojska, rozehnaného u Varšavy, znepokojivě vynořily v hraničních krajích knížecího Pruska, kde teď v klidu a pohodě drancovaly. Byl nejvyšší čas, aby se kyvadlo znovu zhouplo na druhou stranu, od jihu zpátky na sever. Bim bam. Byl nejvyšší čas dokončit dobývání pobřeží.

V prvních srpnových týdnech opustily švédské jednotky všechny pevnosti a hrady, které ve Velkopolsku ještě kontrolovaly. (Větší města byla na základě červnové dohody již Braniborům předána.) Ponechaly si jen Krakov na jihu a posílily ho. I Varšava byla evakuována, nejdřív však Švédové důkladně zdemolovali most přes Vislu, všechna opevnění a většinu hradů. Poté ještě na sedmáct říčních člunů naložili, co mělo nějakou hodnotu – obilí, sůl, munici, kanony a dokonce i korunnní archiv – a odvezli to na pobřeží. Řada menších měst a pevných bodů v zázemí polského hlavního města však byla švédskými jednotkami obsazena, od knížecího Pruska na severu v dlouhém oblouku až k říšské hranici na západě. Šlo o obrannou linii, která měla Švédům při přesunu na pobřeží chránit záda. Potom se hlavní švédská armáda vydala k moři. Mnohým to připadalo jako ústup. I krále přepadala nejistota a stále rostla. „Bůh ví, jak si stojíme,“ psal

untaraně v polovině srpna, kdy se jeho vojáci stahovali krásnou letní krajinou na sever. „Myslím, že už dlouho se naše vlast nenacházela v tak nebezpečné situaci.“ V dopise však není ani slovo o tom, kdo vlast do takového nebezpečí přivedl.

Jakmile švédské jednotky odtáhly, objevily se polské oddíly a v jejich patách bandy lupičů. Zkušenosti z třídních bojů poněkud zchladily nalčení Jana Kazimíra pro velké bitvy v otevřeném poli a jeho vojsko dostalo znovu svolení věnovat se tomu, co ovládalo nejlíp: partyzánské válce. Jeden švédský jízdní oddíl o patnácti stech mužích byl zle zřízen

v léce u Lowicze a pár desítek kilometrů od Rawy byl přepaden velký švédský konvoj.* U Rawy bylo dvanáct set vojáků a navíc nespočet žen, dětí a raněných obklíčeno velkým oddílem Poláků a Tatarů, osobně vedených Czarnieckým. Po dvoudenním boji byli všichni Švédové na bojišti pobiti, ti, co uprchli do okolních lesů a mokřin, byli pronásledováni sedláky a rovněž jeden po druhém pozabijeni. Někteří se snažili zachránit v Rawě nebo v okolních městečkách. Tam je zabili měšťané. Bojiště skýtalo mimořádně odpudivý pohled. Všichni mrtví byli v honbě za spolykanými zlatými mincemi rozpárání.** Počátkem srpna nastala dlouhá vlna veder, ale když koncem měsíce přišlo větrné a chladné počasí, náznak podzimní sychravosti jako by zchladil bojovou energii a až do té chvíle tak intenzivní boje a pochody usínaly až do stavu přechodného klidu. Nicméně nečinnost nevyvolaly meteorologické změny, nýbrž dva jiné jevy, které oba souvisely s válkou a oba dokázaly se skřípotem zastavit i dobře promazané válečné mašiny. Jedním byla diplomacie, druhým mor.

Zájem o velkou válku na východě stoupal v okolní Evropě úměrně s tím, jak se podobna povodni trhavě sunula a prodírala směrem k západu. Už před rokem 1655 vyslanci a jiní diplomaté křížovali polským územím a tvářili se znepokojeně nebo znepokojivě, ale teprve švédská invaze změnila konflikt ve velkou evropskou politiku. Protože Švédsku, obkročmo stojícímu na Baltu s jednou holínkou zadupnutou na východě a druhou na západě, stačilo, aby se jen obrátilo na podpatku a přeneslo rámus na jinou světovou stranu. S právě završenou třicetiletou válkou v čerstvé paměti a pachem nových požárů v chřípí vyslala řada západních monarchů a potentátů další diplomaty. Někteří tak učinili z obavy z šíření konfliktu, jiní v naději, že k šíření dojde, což je další důkaz, že Evropa byla jedním celkem. To otevřelo poměrně složitou diplomatickou hru, ve svých podrobnostech tak matoucí, že jí mohli rozumět snad jen nadaní nebo vytrvalí experti.

Císař prahnoucí po revanši a jeho diplomaté se jako dříve bavili tím, že šimrali staré i nové nepřátele Švédska a poštívali je k akcím otevřeně i skrytě, jednotlivě i společně. V jejich klikatých stopách se občas pustili v podobných záležitostech a s podobnými úmysly i dánski vyslanci. Francouzští vyslanci se naopak objevili s dary a lichotkami od mladého Ludvíka XIV. a opakovaně se pouštěli do upřímných, avšak nezdařených pokusů o zprostředkování. Důvodem tohoto náhlého pacifismu byla obava pařížských vládců, aby se švédská

* K boji došlo u vesničky Trzemeszna, dnes nazývané Strzemeszna.

** O tom se píše v první kapitole. Pramenem jsou paměti Jana Paska.

armáda příliš neopotřebovala na východě, když může být ve funkci pomocných sborů daleko užitečnější na západě, *pokud* by současná francouzská válka proti španělským Habsburkům zase jednou přerostla ve válku s jejich habsburskými příbuznými v říši. Karel Gustav zároveň vyjednával o spojenectví s puritánským režimem v Anglii, zdánlivě a pro veřejnost k obraně protestantské víry v Evropě, ve skutečnosti, aby od Cromwella shrábl finanční subsidie pro vlastní válku. Švédské debaty o alianci se sedmihradským knížetem Rákóczim se také prohloubily, byly navázány nové kontakty s Chmelnyckým a jeho vzpurnými kozáky, byly vydány pasy dalšímu poselstvu k sultánovi do Konstantinopole. Na tuhle přelidněnou scénu vpluli i holandskí diplomaté vedení chlapíkem s poněkud nešťastným jménem Slingelandt (zhruba něco jako Slizoun) s dost předvídatelným úkolem: postarat se, aby holandský obchod neutrpěl újmu. Braniboři jako vždy vyjednávali s každým o všem.

Nejnáléhavějším úkolem pro švédského monarchu a jeho diplomaty bylo uhasit konflikt s Holandskem a postarat se, aby nepřerostl v otevřenou válku. V téhle tísnivé situaci se začít potýkat s největší a nejbohatší námořní mocností kontinentu nelákalo na švédské straně nikoho, dokonce ani namyšleného Karla Gustava. V okamžiku, kdy holandský admirál Obdam s osmačtyřiceti válečnými loděmi vplul do gdaňského přístavu, švédské kanony utichly a švédské obléhání Gdaňsku ustalo. Holandskí diplomaté předložili tvrdé podmínky a hlavní švédský vyjednaváč, říšský kancléř Erik Oxenstierna, se neochotně vzdal, dohnán k tomu Karlem Gustavem, který byl jako vždy netrpělivý a chtěl rychlý konec. Dohoda* byla nakonec podepsána a mimo jiné obsahuje slib, že Holanďané se budou chovat neutrálně. To bylo vykoupeno hodně drahé. Švédsko se mimo jiné zavázalo skoncovat s jakýmkoliv nepřátelstvím vůči Gdaňsku. Dohoda vzbudila v Evropě pozornost, a to dost oprávněně. Tím, že se Švédí takto vzdali dalších plánů a nároků na největší a nejdůležitější město královského Pruska, bránu na Visle, srdeční sval polského obchodu atd., se švédské vlastnictví zbytku provincie stalo ne-li nesmyslným, tak každopádně silně devalvovaným z hlediska hodnoty i užitku.

Od 1. září pobýval král v malém diecézním městě Frauenburg (Frombork) nahoře na pobřeží, kde se nemocen a ve shonu přivítal se svou královnou. Když se tam objevili braniborští diplomaté a žádali podstatné vylepšení červnové dohody, kterou se zavazovali, že budou stát na švédské straně, odpověděl z míry naprosto vyvedený Karel

* Jedná se o dohodu z Elbingu z 1. září 1656.

Gustav nejdřív jen smíchem. Ale i tady se ukázal překvapivě ochotný k ústupkům. A znovu to byl Erik Oxenstierna, kdo řekl ne. Od počátku války tvrdošjně a důsledně trval na tom, že je nutné dobýt pobřeží – v tomto ohledu zůstal věrný programu *dominium maris Baltici*, pro jehož uskutečnění už tolik udělal jeho otec. Právě proto byl tak kritický vůči impulzivnímu Karlu Gustavovi a jeho velkolepým a nepraktickým dobrodružstvím na všemožných stranách. (Říšský kancléř patřil k těm, kdo se počátkem roku stavěli skepticky k sebejistým královým plánům na zimní tažení do středního Polska.) Oxenstiernovo malé pochopení pro královy rozevláté a proměnlivé plány, jeho trvání na suchých faktech, vedlo Karla Gustava k tomu, že svého střízlivého a nepovolného říšského kancléře v těchto jednáních odstavil ze hry. Místo toho se víc a víc opíral o jednoho ze svých starých oblíbenců, kuronského gardového plukovníka jménem Christoffer Carl von Schlippenbach, což byl sice hřmotný, prudký a nespolehlivý člověk – ve válečné předehře jeho neohrabaná diplomacie přivodila Švédsku škodu a jeho pánu obtíže – nicméně muž, který nepřicházel s tisícem trapných námitek, ale byl naopak ochoten přikývnout všem královým odvážným nápadům.

To co se stalo, je důležité. A výmluvné. Karel Gustav určitě není první mocnář v historii, který v choulostivém období zatratil pochybovače a hledal naopak podporu u příkyvovačů a lichometníků. Je to vlastně dost klasický model a ukazuje, jak králova sebedůvěra ustrnula v neopodstatněné sebejistotě a jak kolem jeho osoby i úsudku začíná houstnout opar sebezbožnění.

Diplomatické přetahování mezi říšským kancléřem a králem skončilo dost neočekávaně. Přepracovaný a zhrzený Oxenstierna ještě stál zamávat královně, která před morem odjížděla zpátky do Švédska, a 16. října onemocněl. Brzy bylo zřejmé, že se nakazil morem. Z postele umíněně hartusil na svou ženu, že tak hlasitě naříká – má truchlit „ne jako pohanka, ale jako křesťanka“, potom se vyzpovídal, přijal poslední pomazání a 23. října mezi pátou a šestou hodinou ranní zemřel. Tím měl Schlippenbach zcela otevřené pole k vyjednávání s Braniborskem, a to bylo završeno v listopadu novou dohodou.* Svým způsobem to bylo ještě senzačnější než dohoda uzavřená před dvěma měsíci s Holanďany. Přiznala totiž kurfiřtu Fridrichu Vilémovi to, po čem celou dobu bažil: suverenitu nad knížecími Prusy. Provincie se tím stala samostatnou zemí a on sám byl povýšen na samostatného knížete, který se nemusí zodpovídat nikomu, snad jen Bohu.

* Dohoda v Labiau, podepsaná 10. listopadu 1656.

To znamenalo, že Karel Gustav nejenom vzdal dávné plány na začlenění knížecího Pruska a jeho celnic do švédské říše. Ve skutečnosti tohle i předešlá dohoda s Nizozemci znamenaly, že se zřejmě vzdal myšlenky na proměnu Baltu ve švédské vnitřní moře. Protože bez ústí Němenu a bez Königsbergu, bez ústí Visly a bez Gdaňsku bylo *dominium maris Baltici* jen krásnou latinskou frází. Před rokem si objednal korunovační šat a lidé uvažovali o tom, zda se Kaspické moře může stát přirozenou hranicí švédské říše. Teď se jedním tahem pera rozloučil s tím, co lidé s bystrým úsudkem viděli jako jediný rozumný důvod, proč by Švédsko mělo jít do války, a co ctižádostiví považovali za to nejmenší, co se dá od tak nákladného podniku požadovat.* Mohlo by to vypadat jako smysl pro realitu nebo přizpůsobivost, ale ona unáhlenost spíš svědčí o vrtkavosti typické pro švédského krále. Roztěkaný pohled Karla Gustava znovu začal poletovat, vzdalovat se od původního válečného cíle a hledat nové příležitosti, pokud možno lukrativnější. Hned po letních velkých, ale přechodných triumfech si začal pohrávat s myšlenkou, že skoncuje s touhle válkou, která se zpočátku rozvíjela tak nadějeplně, ale teď už se jen utápěla ve zklamáních, a že místo toho napadne ... Dánsko.

Erik Oxenstierna rozhodně nebyl jediný, kdo na podzim 1656 zemřel na mor. Lidé umírali po desetitisících, byla to od třicátých let nejhorší epidemie. V Polsku nalezneme vesnice, kde nepřežil ani jediný člověk, některá města, jako třeba Toruň, byla kvůli moru, řádícímu uvnitř hradeb, před okolním světem víceméně uzavřená. Nemoc samozřejmě nezpůsobila válka, byl to prostě jen jeden z jejích obávaných návratů. (Právě toho roku udeřil i v Itálii, kde lidé umírali v takovém množství, že v Janově nakládali mrtvolky na lodi a hořící je potápěli v moři.) Válka ale způsobila, že epidemie byla tak velká a tak pustošivá. Za prvé žili sedláci už tak na hranici podvýživy, a když ještě přešla přes pole, sýpky a spíže válka, vypukl krutý hlad. A jak dobře víme, slabí a vyhladovělí lidé jsou náchylnější k nemocím než lidé dobře živení. A za druhé se nákazy ve válce šířily rychleji. Zemí je roznášely pochodující armády, davy bezdomovců a uprchlíků. (Vojska vůbec sama o sobě představovala putující medicínské a hygienické katastrofy: jako slímák za sebou zanechávala vždycky stopu z nepohřbených mrtvol a hujících zdechlin, vojenské tábory byly proslulé špínou a neřádstvem.

* To ovšem Karla Gustava neodradilo, aby v průběhu podzimu nepokračoval v rozdávání zabraných nebo opuštěných šlechtických panství v královských Prusech, většinou vyšším důstojníkům.

Nebylo tu vidět nic z těch malých zlepšení životního standardu, k nimž opravdu od středověku došlo – třeba zvyk spát v noční košili, aby pracovní šaty přes noc vyvětraly a vychladly, nesvědčil všim a další havěti.) Věčné drancování způsobovalo, že se neuvěřitelně rozrostl trh s kradeným šatstvem a domácím nářadím, neboť knechti se vždycky snažili proměnit kořist za hotové peníze. Protože dýmějový mor šíří vši, dostávala se nemoc prodejem nakažených předmětů dál a mezi další lidi.*

Mor stihl i švédskou armádu, a ta byla určitou dobu nucená ležet v táborech a čekat, dokud nejhorší projevy nemoci nepominou. (Všechno ale nebyl jen mor. Od července byly jednotky stíženy i tím, co se dost nepřesně nazývalo polní nemocí.) I v tomto případě byly oběti značné, některé regimenty prostě zmizely. Takové ztráty bylo nutno nahradit, než se vojsko bude moci vydat za dalšími hrdinskými činy. Jenže švédská válečná pokladna byla skoro prázdná. I zálohy už začaly vysychat. Koruna neměla ani na zaplacení knechtů, důstojníků a úředníků, kteří už byli v jejich službách, a tím méně na naverbování většího množství dalších. Situace připomínala v mnohém nejtěžší dny třicetileté války a přesně jako tehdy se snažila část vyšších důstojníků tu bortící se stavbu udržet půjčováním peněz z vlastního vácku. To bylo tím těžší, že ne zvláště lichotivá pověst švédské armády se ještě obohatila o to, že je nespolehlivý zaměstnavatel, který zřídka vyplácí žold včas a občas vůbec ne. (Mzda bývala někdy hodně nízká: vojáci sloužící toho podzimu posádkou v Elbingu měli dva toлары měsíčně, a to bylo podstatně méně, než se vyplácelo obyčejnému dělníku. Takové hladové výplaty jsou jednou z příčin stálého loupežení.) Najímat nové vojáky bylo těžké a dražší, a to si začali švédští verbíři uvědomovat.

Jedním ze švédských vojáků nakažených morem byl i Erik Jönsson.

Dopis s nabídkou služby ve švédském vojsku ho zastihl v letním rozpáleném Římě, uprostřed studia a práce na architektonických výkresech. Nabídka byla tak dobrá nebo alespoň tak lákavá, že okamžitě nechal všeho, co právě dělal, a odjel na sever. Po měsíci tvrdého cestování dorazil do švédského tábora u Nového Dvora, den před třídenní bitvou. Dahlbergh se bitvy nezúčastnil, neměl koně a nebyl ve službě. To, že neměl koně, způsobilo, že se nemohl pustit s armádou

* Toho roku bylo v Janově zavedeno jedno bezpečnostní opatření: šaty lidí, o nichž se předpokládalo, že byli nakaženi, se musely vyprat, anebo pokud možno dokonce spálit. Při pozdějším moru v Uppsale úřady přímo prohlásily, že se mor rozšířil prodejem šatstva a ložního prádla lidí, kteří na mor zemřeli.

na jih, a tak se dal na honbu za službou. V Itálii úplně náhodou potkal Adolfa Johana, králova bratra, a za pomoci jeho doporučujícího dopisu se mu dostalo koncem září slyšení u Karla Gustava ve Fromborku. Jönsson králi políbil ruku a poté mu král svěřil bez jakýchkoliv dalších okolků místo generálního kvartýrmistra – potřeba nové krve pro armádu byla zoufalá.

K jeho povinností patřilo mimo jiné udržovat stálá vojenská ležení a pevnosti a on se také okamžitě sebral a v zuřivém tempu provedl inspekci celé šňůry opevnění podél Visly až k pobřeží. Když po jedennácti dnech králi podával zprávu, byl už nakažen morem. V podivném záchvatu horečky a pomatení odjel ze strachu, že krále nakazil, do lesů.* Téměř se připojil k bezpočtu nezvěstných z téhle války, tělo beze jména, jméno bez osudu, ale zachránil ho jeden rybář. Erik ležel ve člunu zakotveném v rákosí, napůl v bezvědomí, a blouznil, ale nakonec vyvázl a z nemoci se dostal. Počátkem listopadu nejhorší krize pominula.

Erik Jönsson byl natolik zesláblý a vyzáblý, že se ani nedokázal postavit na nohy, o chůzi nebylo ani řeči. (Během nemoci skoro nic nejedl, jen pil značné množství piva, které mu jeho zachránce obden na loďku přivážel.) Rybář ho nechal ležet v loďce a potom s ním odjel do města po jedné z říček spojujících město s mořem. V noci ho do města propašoval. Malý Rosencrantzův domek ležel na předměstí hned u vody a syn, rybář a jeho děvečka ho společnými silami odnesli domů do tepla na slámu, z níž mu na zemi připravili lůžko. Doba zkoušek ale ještě nebyla u konce. Erika začaly bolet nohy. Nepodařilo se jim z něho stáhnout holínky, tak je museli rozřezat. Při pohledu na oteklé a zahnědlé nohy sevřela Erikovi srdce úzkost. Bude se na ně moci vůbec kdy ještě postavit?

Tak zůstal ležet několik dalších týdnů. Tehdy, ne-li už dříve, si uvědomil, jak prudce epidemie řádila. V oné malé uličce neušetřil mor ani jediný dům. Tenkými hliněnými zdmi domů se draly hlasy blouznících nemocných, nářek a křik. Na zemi sousedního domu ležela mladá žena, oddělená od Erika tenoučkou zdí, několika decimetry vzduchu a jiným osudem. Byl nucen zblízka sledovat její smrtelný zápas do sebemenších úzkostných detailů, až do posledního zvláštního zvuku: výdechu, po němž už nenásledoval nádech.

Erik krizi překonal. Pomalu nabýval někdejších sil a začal chodit. První přícházelo postupně, druhé musel nacvičovat. Nejdřív doma

* Ale možná to bylo i opačně. Třeba se sám nakazil od někoho ve Fromborku: Erik Oxenstierna onemocněl pár dnů po Erikovi.

cupital malými potácivými krůčky, potom pozvolna prodlužoval procházky venku. Na jedné z těchto procházek ho rybář vzal s sebou na hřbitov. Tam ležela dřevěná rakev, do níž měl být pohřben. Erik ji uviděl, a tím pohledem jako by jeho život znovu začal. Nejen proto, že tou dobou už měl být vlastně mrtev a pohřbený v téhle rakvi a na tomhle místě, a tudíž mu byl celý jeden další život darován – ne prodloužen, na to se smrti přiblížil příliš. Ale také proto, že se probudil jako nově narozený člověk, hlavu měl vyprázdněnou, obrazy z minulosti i představy o budoucnosti byly pryč. Od doby, kdy se probral ve člunu, uplynulo několik týdnů.

Když v člunu v rákosí poprvé procitl, nevěděl, kdo je, a už vůbec ne, kde je. Ale zvolna „po kapičkách“ se vzpomínky vracely a zaplnily prázdnotu po horečkách. „Uvědomil jsem si, kdo jsem,“ zapsal si do deníku, „kde jsem a jak jsem se na to neznámé místo dostal, nad čím jsem nemálo hloubal.“

Koncem listopadu byl už natolik silný, že se mohl odebrat do Elbinhu a přihlásit se do služby. První povinnost po nemoci ho zavedla do solidně opevněného Marienburgu (Malborku) a náhoda tomu chtěla, že se setkal se svým mladším bratrem Aronem. Ze čtyř sourozenců mu byl nejbližší. Udržovali spolu kontakt i v době Erikových cest, posílek a studií v Evropě a také spolu bydleli, pokud se jim to poštěstilo. Erik udělal, co mohl, aby mladšímu bratru pomohl s obživou i v kariéře, a z Arona se stal pokladník švédské armády, zaměstnání, které v mnohém připomínalo to, jež kdysi s tak nápadným nedostatkem zdatu provozoval jejich zesnulý otec. I Aron byl nemocný. Erik zoufale sledoval jeho boj o život, ale v prvním adventním týdnu roku 1656 Aron zemřel.

Pohřbil bratra v jezuitském kostele a potom pokračoval dál do Toruň. Měl za úkol zkontrolovat a posílit městské opevnění. Nestačil víc než strhnout kostel ležící na nebezpečném místě a poslední prosincové dny byl povolán zpět na sever. Válka se znovu rozhořela. Polské jednotky se probily až k pobřeží Baltu, Zadní Pomořany byly zabráný a Jan Kazimír vstoupil do Gdaňsku. Švédský král měl ovšem jako obvykle nový a odvážný plán.

NA DÁNSKO!

Hoří Berlín?

Na začátku bylo znamení. Noční nebe, které vidíme dnes, je jiné, než jaké viděl člověk sedmnáctého století. Nestojíme ani před stejnou přírodou. Hvězdy, planety, zvířata a rostliny jsou přirozeně stejné, ale významný rozdíl je v tom, že tam, kde my vidíme jev, viděl tehdejší člověk znamení. Žil ve světě nabitém znameními a úkazy: malými i velkými, temnými i zřetelnými. Mnohé vycházelo z tradice a pevných obyčejů a bylo nerozlučně spjato s tehdejšími způsobem myšlení. Protože tam, kde my hledáme příčinu a důsledek a strážlivě se snažíme zjistit, jakým způsobem byl předmět X uveden do pohybu, uvažovali oni o smyslu a záměru a snažili se přijít na to, s jakým záměrem byl předmět X uveden do pohybu. Příroda tudíž byla něčím, na co si člověk musel dát dobrý pozor, ne však na to, co se všedně a banálně opakuje, nýbrž naopak na všechny zvláštnosti a podivuhodné odchylky, protože v nich se skrývala důležitá poselství určená lidem.

Znamení mohla mít různou podobu a samozřejmě neměla stejný smysl ani stejného původce. Lidé, kteří měli lepší znalosti nebo dobré oko, dokázali vypozařovat znamení i ve všedních drobnostech: když pes jí trávu, bude pršet, když svrbí na chodidlech, přijdou hosté, když se buchta v peci srazí, bude svatba, když vánoční svíčka zhasne o štedrovecerní noci, zemře hospodář a tak podobně. Podstatně závažnější byly ošklivé formace mračen, které se co chvíli přehnalý oblohou, svíjely se a narůstaly, točily a proměňovaly v postavy, tvary a věci, občas dokonce v celé armády, které sváděly nahoře na nebeské báni bezhlučný boj. Pravidelně se objevovaly zprávy o mracích, které se otevřely, a z nich k zemi padaly věci, zvířata nebo jen krvavý déšť. Takové zvláštnosti se vysvětlovaly jako páry stoupající ze ztrápené zeměkoule, a jako takové jsou spíš zrcadlením zla na světě než jeho předzvěstí. Větší váhu jako znamení ale měly hmatatelné věci, například znetvořená zvířata: v těchto souvislostech byly uznávaným světovým zbožím dvouhlavá telata nebo rybí stvůry a byly přijímány s požitkářským